

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, herausgegeben von Herbert Hunger, 41. Band, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1991, σχ. 8ον, σελίδες 404.

Ὁφειλομεν νὰ ἐπαναλάβωμεν διὰ μίαν ἀκόμη φοράν εὐχαριστίας καὶ συγχαρητήρια πρὸς τὸν διεθνοῦς φήμης Ὁμότιμον Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης καὶ διακεκριμένον τακτικὸν μέλος τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν κ. Herbert Hunger, διότι εἶναι ὁ κύριος ἐμφυχωτῆς καὶ τοῦ ὑπ' ἀρ. 41 Τόμου τῆς θαυμασίας Ἐπετηρίδος τῆς αὐστριακῆς βυζαντινολογικῆς ἐπιστήμης. Ἡ Ἐπετηρὶς αὕτη, οὕσα συνέχεια τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Αὐστριακῆς Βυζαντινῆς Ἐταιρείας (Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft), ἐκδίδεται ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς διὰ τὰς Βυζαντινὰς Σπουδὰς (Byzantinistik) τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Institut für Byzantinistik und Neogräzistik) τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Hunger, ὅστις γνωρίζει ἄριστα τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ὑπῆρξε ρηξικέλευθος σακαπανεὺς εἰς τὴν ἀνάπτωσιν τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν καὶ εἰς τὴν διάδοσιν τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ πρωτοποριακοῦ του ἔργου, ὅπερ ἀνέδειξε πλειάδα λαμπρῶν βυζαντινολόγων, ἐντάσσεται καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοσις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος τόμου. Αὕτη ἐγένετο ἐπιμελεία τοῦ Καθηγητοῦ ἐν τῷ αὐτῷ Ἰνστιτούτῳ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης κ. Wolfram Hörander καὶ τῆ συνεργασίᾳ τῶν κ.κ. K. Belke, E. Gamillscheg, F. Hild, E. Kislinger, W. Seibt καὶ P. Soustal.

Ὁ τόμος περιέχει 21 λίαν ἐνδιαφερούσας μελέτας – ἄρθρα, 27 βιβλιοκρισίας καὶ 7 εὐσυνόπτους παρουσιάσεις βιβλίων, πίνακα τῶν δημοσιεύσεων τῆς σειρᾶς «Corpus fontium historiae byzantinae» καὶ πολλὰς φωτογραφίας (Abbildungen). Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν συνεργατῶν τοῦ Τόμου εἶναι Ἕλληνες (Π. Καρέλος, Στ. Εὐθυμιάδης, Γ. Φατούρος, Σ. Καπλανέρης, Ἀθηνᾶ Κόλλια – Δερμιτζάκη, Α. Καρπόζηλος, Ο. Λαμπιδης, Δ. Λέτσιος, Μ. Στασινοπούλου, Ἰ. Βάσσης). Ἐκ τῶν βιβλιοκρισιῶν ἐπισημαίνομεν ἰδιαιτέρως τὰς ὑπὸ τῶν Καθηγητῶν H. Hunger, J. Koder καὶ W. Hörander γραφείσας.

Τὰ θέματα τῶν ἁρθρῶν-μελετῶν καὶ βιβλιοκρισιῶν ἀναφέρονται εἰς διαφόρους τομεῖς τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν βυζαντινὴν γραμματεῖαν (χειρόγραφα καὶ ἔντυπα), εἰς ἀξιολόγησιν σημερινῶν βυζαντινολογικῶν ἔρευνῶν καὶ δημοσιευμάτων κ.τ.τ.

Ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔχομεν ἐπισημάνει, ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν ἐμποιεῖ εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡ ὑψηλοτάτης στάθμης ποιοτικὴ ἐμφάνισις τῶν τόμων τῆς λαμπρᾶς «Ἐπετηρίδος τῆς αὐστριακῆς βυζαντινολογικῆς ἐπιστήμης», οἵτινες διακρίνονται πάντοτε διὰ τὸ πρωτότυπον περιεχόμενόν των καὶ τὴν ἐξάρετον αἰσθητικὴν ἐμφάνισιν των. Ἡ Ἐπετηρὶς αὕτη ἀποτελεῖ ἀξιομίμητον ὑπόδειγμα ἐκδόσεως ἐπιστημονικῶν ἐπετηρίδων.

Ἐπίσης πρέπει νά ἐπαναλάβωμεν, ὅτι ὡς Ἕλληνες χαίρομεν ἰδιαιτέρως, διότι ἡ ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Herbert Hunger ἐκδιδομένη Ἐπετηρὶς ἔχει προωθήσει σημαντικῶς τὰς βυζαντινὰς σπουδὰς, ὑποβοηθεῖ τὴν καρποφορίαν σημαντικῶν ἐν Βιέννῃ φυτωρίων βυζαντινολογικῆς ἐρεύνης καὶ συντελεῖ, ὥστε ἡ διεθνὴς ἐπιστημονικὴ οἰκογένεια νὰ λαμβάνῃ γνώσιν τόσοσιν τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς κληρονομίας, ὅσον καὶ τῆς εἰς αὐτὴν ἀναφερομένης νεωτάτης διεθνοῦς Γραμματείας. Ἐπίσης χαίρομεν, διότι προβάλλονται ἰδιαιτέρως τόσοσιν Ἑλληνικὰ Μνημεῖα, ὅσον καὶ ἐκλεκτὰ νεοελληνικὰ ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Πέτρου Β. Βασιλειάδου, *Ἑρμηνεία τῶν Εὐαγγελίων (Θεολογικὴς καὶ ἱστορικο-φιλολογικὴς προϋποθέσεις καθὼς καὶ ἐρμηνευτικὴς προσεγγίσεις στὰ τέσσερα Εὐαγγέλια)*, Ἐκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1990, σχ. 8ον, σσ. 302.

Ἀνεγνώσαμεν μετ' ἰδιαίτερας προσοχῆς τὸ ὡς ἄνω βιβλίον, τὸ ὁποῖον προσελκύσεν ἰδιαιτέρως τὸ ἐνδιαφέρον μας, διότι ὡς σημειοῦται ἐν τῷ Προλόγῳ, τοῦτο φιλοδοξεῖ νὰ ἀποτελέσῃ συμβολὴν εἰς τὸ «νὰ μυήσει τὸ φοιτητὴ τῆς Θεολογίας, ἀλλὰ καὶ τὸν κάθε ὀρθόδοξο ἑραστὴ τῶν Γραφῶν, στὴν ἐνδεδειγμένη ἐρμηνευτικὴ διαδικασία προσέγγισης τῶν εὐαγγελικῶν μας κειμένων» (σ. 9) καὶ μάλιστα ὑπὸ τὸ πρῖσμα μιᾶς ἐπαναστατικῆς προοπτικῆς, δηλαδὴ τοῦ «ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς αὐτοσυνειδησίας τῆς Ὀρθοδοξίας» (σ. 7).

Τὸ βιβλίον περιλαμβάνει παλαιότερας μελέτας, σχετικὰς πρὸς τὴν «Ἑρμηνείαν τῶν Εὐαγγελίων» καὶ ταξινομηθείσας εἰς τρεῖς ἐνότῃτας:

Ἡ πρώτη ἐνότῃς ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεολογικὴς προϋποθέσεις» (σσ. 15–124) παρουσιάζει ἴαν ἐνδιαφέρουσαν διαπραγμάτευσιν ἀφ' ἐνὸς τῆς Ἀγιοπνευματικῆς Βιβλικῆς Ἑρμηνευτικῆς ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν Ἑρμηνευτικὴν ἀφ' ἑτέρου ἐπιχειρεῖ τὴν ἐξ ὀρθοδόξου ἐπόψεως ἀξιολόγησιν τῆς ἐν τῇ Δύσει ἰδίως ἀναπτυχθείσας βιβλικῆς κριτικῆς (ἱστορικοφιλολογικῆς, κριτικῆς τῶν πηγῶν, μορφοῖστορικῆς ἢ κριτικῆς τῶν μορφῶν, κριτικῆς τῶν παραδόσεων, κριτικῆς τῆς ἀναθεωρήσεως, ἀναζητήσεως τοῦ «ἱστορικοῦ Ἰησοῦ» κ.τ.τ.)· τρίτον ἀνιχνεύει τὰ ἐν τοῖς Συνοπτικοῖς Εὐαγγέλοις ἀρχικὰ στοιχεῖα τῆς —ἰδίως Χριστολογικῆς— παραδόσεως καὶ θεολογίας καὶ τέταρτον ἐν Παραρτήματι ἐξετάζει τὰς ἐν τῷ Ἀρχεγόνῳ Χριστιανισμῷ θεολογικὰς τάσεις καὶ «αἰρέσεις».

Ἡ δευτέρα ἐνότῃς ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱστορικο-Φιλολογικὴς προϋποθέσεις» (σσ. 125–222) ἀφ' ἐνὸς ἐξετάζει εἰσαγωγικῶς τὴν Πηγὴν τῶν Λογίων (Q)· ἀφ' ἑτέρου ἀνιχνεύει τὴν ἀρχικὴν διάταξιν τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων· τρίτον διερευνᾷ τὰς σχέσεις τοῦ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου καὶ τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων καὶ τέταρτον παρουσιάζει κατὰ κριτικὸν τρόπον τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ εὐαγγελιστὴς Μᾶρκος, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἐχρησιμοποίησε καὶ τὴν πηγὴν τῶν «Βλέπετε — Λογίων», εἰς τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνεται τὸ εἰσαγωγικὸν πρόθεμα «Βλέπετε».

Ἡ τρίτη ἐνότῃς ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑρμηνευτικὴς προσεγγίσεις» (σσ. 223–302) ἀφ' ἐνὸς ἐξετάζει τὸν ρόλον τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου εἰς τὴν Πηγὴν τῶν Λογίων καὶ εἰς τὸ κατὰ Μᾶρκον ἀφ' ἑτέρου παρουσιάζει τὴν κατὰ τὸ Δ' Εὐαγγέλιον θεολογικὴν σημασίαν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ καὶ τρίτον ἐπιχειρεῖ ἐνδιαφερούσας ἐρμηνευτικὰς προσεγγίσεις εἰς τὰ χωρία Μάρκ. 3,28–29· Λουκ. 3,17· Ματθ. 28,19 καὶ Ἰωάν. 6,56.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω συνοπτικῆς παρουσιάσεως τοῦ βιβλίου καθίσταται προφανὴς ἡ συμβολὴ αὐτοῦ εἰς τὴν προώθησιν τῶν παρ' ἡμῖν βιβλικῶν σπουδῶν. Ὁ σ., ὅστις εἶναι

Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, παρουσιάζει μετὰ σαφηνείας δεδομένα τῆς νεωτάτης βιβλικῆς ἐπιστήμης καὶ λαμβάνει ἀξιόλογον κριτικὴν στάσιν ἔναντι αὐτῶν, παρουσιάζων συγχρόνως καὶ ἰδικὰς του ἐνδιαφερούσας θέσεις. Πραγματικῶς εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸν λαβύρινθον τῆς νεωτέρας βιβλικῆς κριτικῆς καὶ τοῦ ὑποδεικνύει τὴν δυνατότητα ἐξόδου ἐξ αὐτοῦ. Ἐπίσης ἐξαιρεῖ ἀξιεπαίνως τὴν Ὁρθόδοξον Πνευματολογία.

Μόνον ἄς ἐπιτραπῆ εἰς τὸν γράφοντα νὰ διατυπώσῃ τὰς ἐξῆς παρατηρήσεις διὰ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀξιόλογον ἔργον τοῦ παλαιοῦ ἀγαπητοῦ φοιτητοῦ καὶ νῦν συναδέλφου του κ. Βασιλειάδου: α') Ἐχῶ ἐπιφυλάξεις διὰ τὴν ἐν τῷ Προλόγῳ διατύπωσιν, καθ' ἣν πρέπει νὰ τολμήσωμεν «ὑπέρβασιν τῆς παραδοσιακῆς» θεολογίας, ὅπως ἀκριβῶς ἡ πατερικὴ οὐσιαστικὴ ὑπερέβη τὴν πρωτοχριστιανικὴν, κι ὅπως ἡ τελευταία ὑπερέβη τὴν ἰουδαιοχριστιανικὴν» (σ. 7). Μῆπως ἡ διατύπωσις αὕτη εἰσάγει ἕνα σχετικισμόν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἀπόλυτον τοῦ Χριστιανισμοῦ, διὰ τὸν ὅποιον «Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτός καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας» (Ἐβρ. ιγ' 8); Μορφολογικαὶ ὑπερβάσεις καὶ ἀναπτύξεις κατὰ τόπους καὶ χρόνους δικαιολογοῦνται, ἀλλ' ὄχι οὐσιαστικαί. Ἡ πατερικὴ θεολογία οὐδόπως σημαίνει «οὐσιαστικὴν» ὑπέρβασιν τῆς πρωτοχριστιανικῆς θεολογίας, ἀλλὰ προβάλλει ἀκριβῶς ἐκεῖνην.

β') Ἡ ἀγάπη τοῦ σ. πρὸς ὠρισμένους διδασκάλους καὶ συναδέλφους του ὀδηγεῖ εἰς τὸ νὰ παρασιωπᾶται τὸ ἔργον ἄλλων. Οὕτω παραγνωρίζεται ἢ ὑποβαθμίζεται ἡ συμβολὴ λ.χ. τῶν ἀειμνήστων Νικ. Λούβαρι καὶ ἀρχιμ. Εὐαγγ. Ἀντωνιάδου εἰς τὴν παρ' ἡμῖν πρώοθησιν τοῦ βιβλικοῦ κριτικοῦ πνεύματος καὶ εἰς τὸ νὰ προωθηθῆ ἐν Ἑλλάδι διὰ τῆς διδασκαλίας των ἡ γνώσις λ.χ. τῆς μορφοϊστορικῆς μεθόδου.

γ') Ὁ σ., ἐνῶ ἐξαιρεῖ τὴν ὑφ' ἐνὸς Ἑλλήνος Καθηγητοῦ «ὑπογράμμιση τοῦ βιβλικοῦ χαρακτήρα τῆς λατρευτικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς» (σ. 62), ὑποβαθμίζει τὴν τεραστίαν σχετικὴν συμβολὴν τοῦ μακαριστοῦ Καθηγητοῦ Παν. Τρεμπέλα καὶ παρασιωπᾷ ὅτι οἱ ἀειμνήστοι Καθηγηταὶ Δημ. Μωραΐτης καὶ Βασ. Ἐξάρχος, ὡς καὶ οἱ συνάδελφοι Σεβ. Μητροπολίτης Τυρολόης κ. Παντελεήμων Ροδόπουλος καὶ Ἰωάννης Φουντούλης ἔχουν προβάλλει τὴν ἀλληλοπεριχώρησιν Βιβλικῆς καὶ Λειτουργικῆς Θεολογίας. Καὶ ὁ ὑπογραφεύμενος οὐ μόνον εἰς πολλὰ δημοσιεύματά του ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἀλληλοπεριχώρησιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἔχει γράψῃ τὴν εἰδικὴν μελέτην: «Φαινομενολογικὴ ἐξέτασις τῶν σημείων ἐπαφῆς μεταξὺ τῆς Κ. Διαθήκης καὶ τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας» (1968).

δ') Τέλος ἄς ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσω, ὅτι κατὰ τὴν παρουσίαν τῶν μεθόδων τῆς ἐρμηνείας τῶν Εὐαγγελίων καὶ ἰδίως κατὰ τὴν προβολὴν τῆς ὀρθῶς ὑποδεικνυμένης ὑπὸ τοῦ κ. Βασιλειάδου συνεχείας «ἀνάμεσα στὸ μήνυμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ στὸ κήρυγμα τῆς Πρώτης Ἐκκλησίας» (σ. 49), πρέπει νὰ προστίθεται ἐμφαντικῶς καὶ ἡ ὑπὸ πασῶν τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν προβαλλομένη ὑπαρξιακὴ ἐρμηνευτικὴ μέθοδος. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν Εὐαγγελίων ὁ ὑπογραφεύμενος ἔχει γράψῃ τὰ ἐξῆς διὰ τὴν μέθοδον ταύτην: «Ὅπως ὑποδεικνύει ἡ μεθοδολογία ὄλων τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, πού χρησιμοποιοῦν τὴν ἐρμηνείαν, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσωμε κατὰ ἱκανοποιητικὸν τρόπο πνευματικὰ δημιουργήματα καὶ νὰ συλλάβωμε τὸ βαθύτερον νόημά τους, πρέπει στήν ψυχὴν μας νὰ πάλλωνται χορδὲς ἀντίστοιχες πρὸς ἐκεῖνες, οἱ ὁποῖες πάλλονται στὶς ψυχὰς τῶν δημιουργῶν τους, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ συνήχησις μεταξὺ τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, μεταξὺ ἀφ' ἐνὸς τῶν ἐσωτερικῶν μας σκιρτημάτων καὶ ἀφ' ἐτέρου τῶν ὑπαρξιακῶν βιωμάτων, πού πλημμύριζαν τὶς ψυχὰς τῶν δημιουργῶν τῶν ἔργων αὐτῶν. Ἐπομένως ἡ ἐρμηνευτικὴ συσχέτισις τοῦ «Ἰησοῦ τῆς Ἰστορίας» καὶ τοῦ «Χριστοῦ τοῦ κηρύγματος» πρέπει νὰ γίνεται ὄχι μόνον μὲ ψυχρὸ γραμματικὸ καὶ ἐξηγητικὸ ἐνδιαφέρον, πού χρησιμοποιοεῖ τὴν προκρούστεια κλίνη μιᾶς ἀρνητικῆς τυχὸν κοσμοθεωρίας καὶ βιοθεωρίας καὶ ἀποκόπτει τὶς μελετώμενες φιλολογικὰς μορφὰς ἀπὸ τὶς

ψυχολογικές, ἠθικές καὶ λοιπές πνευματικές συναρτήσεις τῶν αὐτοπτῶν κηρύκων τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μὲ μέθεξι τῶν προσωπικῶν ἐμπειριῶν τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὰ ἐντὸς τόπου καὶ χρόνου βιωθέντα ἀπὸ αὐτοῦτα γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ ιστορικοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ εἶναι ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῆς θεωρητικῆς καὶ κάπως ἀφηρημένης Χριστολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης». Ἡ Χριστολογία αὕτη βοήθησε τοὺς Ἀποστόλους καὶ Εὐαγγελιστὰς νὰ ἀνατρέψουν καὶ συντρίψουν ψυχροβιολογικές «σταθερές», νὰ ὑπερπηθήσουν ἀνυπέβλητες δυσκολίες καὶ μὲ ἥρωϊκὴ αὐταπάρνησι νὰ ὑπογράψουν μὲ τὸ αἱμὰ τους τὴν περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρία τους.

Μόνον διὰ τῆς χρήσεως τῆς ὑπαρξιακῆς αὐτῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου εἶναι δυνατὸν ἡ Ἑρμηνεία τῶν Εὐαγγελίων νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν κατανόησιν λ.χ. τῶν ἐξῆς χωρίων τῆς Καινῆς Διαθήκης: «Ὁ ἀκηκόαμεν, ὁ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὁ ἔθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν... ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν» (Α' Ἰωάν. α' 1-3). «Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγγήγερται, ματαία ἡ πίστις ἡμῶν» (Α' Κορ. ιε' 17).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Γεωργίου Τσέτση, Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου, *Ἡ ἔνταξις τῶν Ἀγίων στὸ Ἑορτολόγιο*, Ἐκδόσεις «Τέρτιος», Κατερίνη, 1992, σχ. 8ον, σσ. 234.

Ὁ ἐν Κατερίνῃ ἐκδ. οἶκος «Τέρτιος», μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1990 δημοσίευσιν ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἐξαιρέτου καὶ ἀκρωρ κατατοπιστικῆς μελέτης τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαπίστωσις καὶ διακρίσεις τῆς ἀγιότητος τῶν Ἀγίων», ἐξέδωκεν ἐντὸς τοῦ 1992 τὸ ὡς ἄνω βιβλίον τοῦ αἰδεσιμολογιωτάτου Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου π. Γεωργίου Τσέτση, ὅστις εἶναι γνωστὸς ἐν τῇ Χριστιανικῇ Οἰκουμένῃ ὡς δραστήριος καὶ σώφρων Πατριαρχικὸς Ἀντιπρόσωπος παρὰ τῷ Παγκοσμίῳ Συμβουλίῳ Ἐκκλησιῶν καὶ ὡς ἐκδότης τοῦ θαυμασίου οἰκουμενικοῦ πληροφωρακοῦ Δελτίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐνημέρωσις».

Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖ ἀναθεώρησιν τῆς ἐπὶ πτυχίῳ ἐναίσιμου διατριβῆς, τὴν ὅποیان ὁ σ., ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ τότε Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Μύρων (νῦν Μητροπολίτου Γέροντος Ἐφέσου) κ. Χρυσοστόμου, εἶχεν ὑποβάλει κατὰ τὸ ἔτος 1960 εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν Χάλκης ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἔνταξις τῶν Ἀγίων εἰς τὸ Ἑορτολόγιον τῆς Ἐκκλησίας, πάλαι τε καὶ νῦν».

Ὁ ἐν τῷ μεταξὺ συνεχῆς ἐμπλουτισμὸς τοῦ Ὁρθοδόξου Ἑορτολογίου δι' ὀνομάτων νέων ἁγίων, ὡς καὶ ἡ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἀνθησὶς ἀγιολογικῶν ἐρευνῶν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, ἐνεθάρρυνε τὸν σ. ὅπως ἀναθεωρήσῃ τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ περ. «Ὁρθοδοξία» (1961-1962) ἐναίσιμον ταύτην διατριβὴν του καὶ τὴν ἐκσυγχρονίσῃ. Ἐπεξεργαζόμενος ὁ π. Γεώργιος Τσέτσης τὸ κείμενον του, ἀφῆρσε ὠρισμένα τμήματα τῆς ἀρχικῆς διατριβῆς, συνέπτυξε μερικὰ κεφάλαιά της καὶ προσέθεσε νέα, χρησιμοποιοῦντας βιβλία, μελέτας καὶ ἄρθρα, τὰ ὅποια ἐν τῷ μεταξὺ εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Ἡ νέα μορφή τοῦ ἔργου, μετὰ τὸν Πρόλογον καὶ τὰς Συντομογραφίας (σσ. 9-14), παρουσιάζει εἰς τὸ πρῶτον μέρος (σσ. 15-96) τὰ περὶ ἁγίων γενικῶς, ἦτοι τὴν ἔνοιαν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως ἅγιος· τὰς κατηγορίας τῶν τιμωμένων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἁγίων (μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, ἀσκητῶν, ὁσίων)· τοὺς νεωτέρους μάρτυρας καὶ ἁγίους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας· τοὺς ἀνυπάρχοντες καὶ ἀμφισβητούμενους ἁγίους καὶ τὰ προσωπικὰ γνωρίσματα ἐνὸς ἁγίου.

Τὸ δεῦτερον μέρος (σσ. 97-166), ὅπερ ἐξετάζει τὴν ἀνακρίσει τῶν ἁγίων χθὲς καὶ σήμερον, ὁμιλεῖ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Ἑορτολογίου διὰ τὰ «συμβάλλοντα μέρη» εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἐνὸς ἁγίου· διὰ τὴν διαδικασίαν ἐντάξεως ἁγίων εἰς τὸ

Ἑορτολόγιον κατὰ τὴν πράξιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· διὰ τὴν ἀνακλήρῳξιν—«κανονισμόν» ἁγίων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ρωσίας καὶ διὰ τὴν διεύρυνσιν τοῦ Ὁρθοδόξου Ἑορτολογίου σήμερον.

Ἐν τῷ λίαν διαφωτιστικῷ Παραρτήματι (σσ. 167–206) περιέχονται τὰ ἐξῆς: Ἐκθεσις τῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τῶν Κανονικῶν Ζητημάτων, περὶ τῆς ἀναδείξεως ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ (20 Δεκεμβρ. 1931)· σχετικὸν Γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Φωτίου Β' πρὸς τὸν Πατριάρχην Βουκουρεστίου Μύρωνα (24 Μαρτίου 1931)· Ἐκθεσις τῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τοῦ Τυπικοῦ καὶ τῆς Θείας Λατρείας, περὶ τῆς Ἱερᾶς Ἀκολουθίας, ἥτις τελεῖται κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς Πράξεως ἐντάξεως ἐνὸς ἁγίου εἰς τὸ Ἑορτολόγιον (11 Ἰουλίου 1988)· Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Πράξις ἐντάξεως εἰς τὸ Ἑορτολόγιον τοῦ Ἁγίου Γερασίου τοῦ ἐν Κεφαλληνίᾳ (Ἰουλίου 1622)· Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Πράξις ἐντάξεως εἰς τὸ Ἑορτολόγιον τοῦ ἁγίου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ (Φεβρουάριος 1734)· Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Πράξις ἐντάξεως εἰς τὸ Ἑορτολόγιον τοῦ Ὁσίου Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ (1 Ἰουλίου 1982)· Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Πράξις ἐντάξεως εἰς τὸ Ἑορτολόγιον τοῦ Νεομάρτυρος Νικολάου τοῦ ἐκ Μετσόβου (28 Νοεμβρίου 1988)· Πράξις τῆς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας περὶ ἐντάξεως εἰς τὸ Ἑορτολόγιον τῶν ἁγίων Ἰῶβ καὶ Τύχωνος, Πατριαρχῶν Μόσχας (9 Ὀκτωβρίου 1989) καὶ Πράξις τῆς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας περὶ ἐντάξεως εἰς τὸ Ἑορτολόγιον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Κρονστάνδης τοῦ Θαυματουργοῦ (8 Ἰουνίου 1990). Εἰς τὸ τέλος παρατίθενται ἑλληνικὴ καὶ ξένη Βιβλιογραφία (σσ. 207–214), Πίναξ ὀνομάτων (σσ. 215–226) καὶ Πίναξ πραγμάτων (σσ. 227–234).

Ἐκ τῆς ὡς ἄνω παρουσιάσεως τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου καθίσταται προφανὴς ἡ σπουδαιότης αὐτοῦ ἐν μιᾷ ἐποχῇ, καθ' ἣν αἱ διάφοροι ἐπὶ μέρος Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι κατατάσσουσιν εἰς τὸ Ἑορτολόγιον πολλοὺς νέους ἁγίους ἢ μάρτυρας. Ἡ πανορθόδοξος αὕτη πράξις συνδέει ὀργανικῶς τὴν Ὁρθοδοξίαν μετὰ τοῦ προβάλλοντος πολλοὺς ἁγίους παρελθόντος αὐτῆς.

Τὸ βιβλίον τοῦ π. Γεωργίου Τσέτση εἶναι ἀξιεπίαιος συμβολὴ εἰς τὰς παρ' ἡμῖν ἀγιολογικὰς σπουδὰς. Προβάλλει πρὸ πάντων τὴν σχετικὴν παράδοσιν τῆς πρωτοθρόνου ἐν τῇ καθ' ὅλου Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπομνηματίζει τὸν δυναμικὸν χαρακτῆρα τοῦ καθ' ὅλου ὀρθοδόξου Ἑορτολογίου, τοῦ ὅπερ εἶναι ἀπόδειξις τοῦ δυναμισμοῦ τῶν ἀναδεικνυόντων τοὺς ἁγίους βιωμάτων τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστεπω-νύμου πληρώματος.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Παναγιώτου Κ. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμος Ε', *Γραμματεία τῆς Πρωτοβυζαντινῆς περιόδου, ΣΤ' - Θ' αἰῶνες*. Ἐκδοτικὸς οἶκος «Κυρομάνος», Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 728.

ὑπὸ τοῦ ἐγκρίτου πανεπιστημιακοῦ Καθηγητοῦ Παναγιώτου Χρήστου ἐξεδόθη προσφάτως ὁ ὡς ἄνω πέμπτος τόμος τοῦ γνωστοῦ ἤδη συστήματος Πατρολογίας του, περιλαμβάνων ὀλόκληρον τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν τῆς Πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, τὸ ὅποιον καλύπτει ὁ λίαν ὀγκώδης οὗτος τόμος, δὲν εἶναι τόσον σημαντικόν, ἐξ ἐπὶφωεως συγγραφικῆς παραγωγῆς, ὅπως οἱ Δ' καὶ Ε' αἰῶνες τῆς θεολογικῆς ἀκμῆς. Ὁ σ. βμως προβάλλει δεόντως τὴν παραγωγὴν καὶ αὐτοῦ, ὀρθῶς ὑπογραμμίζων ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἡ σχετικὴ συγγραφικὴ δραστηριότης ἐσυνεχίσθη ἀμείωτος καὶ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν καὶ δὴ καὶ μέχρι τέλους αὐτῆς, ἀφοῦ καὶ

κατ' αὐτὴν ἐνεφανίσθησαν διαπρεπεῖς θεολόγοι καὶ παρήχθησαν ἀξιόλογα χριστιανικά συγγράμματα. Ὁρθῶς δ' ἐπίσης χαρακτηρίζει τὸν ΣΤ' αἰῶνα «ἐξόχως δημιουργικὸν διὰ τὴν χριστιανικὴν θεολογικὴν γραμματείαν καὶ τοὺς συναφεῖς μὲ αὐτὴν κλάδους» (βλ. σελ. 61).

Ὁ παρουσιαζόμενος ἐνταῦθα τόμος διαιρεῖται εἰς δέκα μεγάλα τμήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται διεξοδικῶς ἅπαντες οἱ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΣΤ' αἰῶνος μέχρι καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἀκμάσαντες μεγάλοι καὶ μικροὶ Πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ τὰ συγγράμματα αὐτῶν, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν εἶχον ταῦτα ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς θεολογίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τοῦ κυρίου ἔργου προτάσσεται βραχεῖα, σχετικῶς, πλὴν ὅμως ἐμπεριστατωμένη καὶ ἐν πολλοῖς κριτικῇ Εἰσαγωγῇ (σελ. 19-23), ἐν τῇ ὁποίᾳ προβαίνει ὁ κ. Χρῆστος εἰς ἐμβριθεῖς παρατηρήσεις καὶ ἐπιτυχεῖς κρίσεις καὶ χαρακτηρισμοὺς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ πλέον σημαντικὰ γεγονότα καὶ φαινόμενα τῆς ἐξεταζομένης ὑπ' αὐτοῦ ἱστορικῆς περιόδου.

Εἰς τὸ α' τμήμα γίνεται λόγος περὶ τῶν συνοδικῶν καὶ κανονικῶν κειμένων, ἐπισημαινομένων ἐνταῦθα τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας συντάχθησαν καὶ ἐξεδόθησαν ταῦτα (σελ. 25-60), καὶ εἰς τὸ β' περὶ τῶν Ἀπολογητῶν τοῦ ΣΤ' αἰῶνος (σελ. 61-140), τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὁ σ. ἴδιον δημιουργικὸν διὰ τὴν ἀπολογητικὴν γραμματείαν (βλ. σελ. 61). Εἰς τὸ γ' τμήμα ἀναφέρεται οὗτος εἰς τὴν μεταχαλκηδονικὴν θεολογίαν (σελ. 141-253), ἐξετάζων λεπτομερῶς τοὺς σχετικoὺς συγγραφεῖς, καὶ εἰς τὸ δ' εἰς τὴν δογματικὴν θεολογίαν τοῦ Ζ' αἰῶνος (σελ. 255-302), ὅστις, πράγματι, ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς χριστιανικῶν περιόδους τοῦ Βυζαντίου» (σελ. 255). Ἀκολουθεῖ τὸ ε' τμήμα, ἔνθα ἐξετάζονται οἱ θεολόγοι τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου (σελ. 303-388). Εἰς τὸ στ' τμήμα γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς νηπτικῆς γραμματείας (σελ. 389-436), εἰς δὲ τὸ ζ' περὶ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων (σελ. 437-480). Εἰς τὸ η' τμήμα ὁ σ. ἀσχολεῖται περὶ τὴν ὁμιλητικὴν καὶ τὴν ἐρμηνευτικὴν γραμματείαν, ἐξετάζων τοὺς Πατέρας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἑθέραπευσαν τὴν ὁμιλητικὴν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς (σελ. 481-538). Εἰς τὸ θ' τμήμα ἐξετάζεται, εἰς δύο περιορισμένης μᾶλλον ἐκτάσεως κεφάλαια, ἡ Ἱστοριογραφία, ἥτις ἐκαλλιεργήθη καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐπιμέλως (σελ. 539-560). Τὸ τελευταῖον καὶ ἐκτεταμένον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἐπιβλητικώτερον, τμήμα ἀφιερῶται εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμνογραφίαν (σελ. 561-718), ἡ ὁποία παρουσιάζει μεγάλην ὡσαύτως ἀνθρῶσιν κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει περίοδον.

Τὸ σπουδαῖον τοῦτο σύγγραμμα κατακλείεται δι' ἐνὸς μακροῦ πίνακος ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ. 719-728), ὁ ὁποῖος εἶναι ἐνδιαφέρων καὶ χρησιμώτατος, διότι συμβάλλει εἰς τὴν καλυτέραν ἀξιοποίησιν τοῦ ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντος πλουσίου ὕλικου. Ἡ χρησιμοποιομένη βιβλιογραφία παρατίθεται μεθ' ἕκαστον κεφάλαιον κεχωρισμένως καὶ εἶναι πλουσιωτάτη καὶ σχεδὸν ἀπέραντος, μαρτυροῦσα σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τῆς πλῆρους ἐνημερώσεως τοῦ σ. ἐπὶ τῆς ἐξελλέξεως τῶν ἀνὰ τὸν κόσμον πατρολογικῶν σπουδῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν προωθηθῆ σημαντικῶς εἰς τὴν ἐποχὴν μας. Ἄς σημειωθῇ δὲ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ κ. Καθηγητῆς παραθέτει καὶ πλῆθος παρασειδίων σημειώσεων ὄχι μόνον μὲ χρῆσιμα βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ μὲ ἰδικὰς του εὐστόχους παρατηρήσεις.

Κύριον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἐργασίας ταύτης εἶναι ὅτι ἀποσκοπεῖ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἐπισήμανσιν καὶ τὴν προβολὴν τῶν κυριωτέρων σημείων τῆς διδασκαλίας τῶν ἐξεταζομένων ἐκκλησιαστικῶν προσωπικότητων. Ὁ σ. μελετᾷ εὐρέως καὶ εἰς βάθος τὰ σχετικὰ πατερικὰ συγγράμματα καὶ ἐνδιατρίβει ἐπιμελῶς εἰς τὰ ποικίλα πατρολογικὰ προβλήματα. Παρακολουθῶν δὲ κατὰ πόδας καὶ μὲ κριτικὴν μέθοδον τοὺς ἐπιφανεῖς ζένους ἑρευνητὰς, οἱ ὁποῖοι μοχλοῦντες ἐπαναφέρουν τοὺς Πατέρας καὶ συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐπικαιρότητα, τοποθετεῖται ἐπὶ τῶν πατρολογικῶν τούτων προβλημάτων μὲ σαφήνειαν καὶ μὲ πληρότητα, διατηρῶν συγχρόνως εἰς πλεῖστα ὅσα

σημεῖα τὰς προσωπικὰς θέσεις του καὶ πάντοτε τὴν ἐπιστημονικὴν ἀνεξαρτησίαν του. Τοῦτο ἐπιτυγχάνει εὐχερέστατα, χάρις καὶ εἰς τὴν ἐκ τῆς ρωμαλεότητος τῆς σκέψεώς του σφριγῶσαν κριτικὴν του ἰκανότητα. Συμβάλλει δ' οὕτω σημαντικῶς καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν ἐπαναφορᾶς τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας εἰς τὰς πηγὰς τῆς γνησίας πατερικῆς παραδόσεως, πρὸς ἀναζωογόνησιν τῆς θεολογίας ταύτης. Ἀξίζει νὰ προστεθῆ ἑνταῦθα, ὅτι στηρίζει ἐγκύρως καὶ τὴν ἐλληνικότητα τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἔχουν μὲν λάβει θέσιν καὶ ἕτεροί τινες Ἕλληνες καὶ ξένοι εἰδικοί κατὰ καιροῦς, δὲν κατέστη ὅμως δυνατὸν νὰ ἀποφευχθῆ ὁ κίνδυνος ἐπικρατήσεως τῆς γνωστῆς θεωρίας περὶ συριακῆς καταγωγῆς τῶν ἐλληνικῶν ὕμνων. Ὁ Καθηγητὴς Χρήστου, ἀντικρούων μετὰ δυνάμει πολλῆς καὶ πειστικότητος τὴν γενικῶς σχεδὸν ἐπικρατοῦσαν θεωρίαν ταύτην, ἀποδεικνύει διὰ πρωτοτύπου καὶ ἐντυπωσιακῆς ἐπιχειρηματολογίας, ὅτι ἡ συριακὴ ὑμνογραφία ἦτο παράγωγον τῆς ἐλληνικῆς, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπηρεάσῃ ταύτην (βλ. σελ. 578-583 καὶ 593-594).

Τὸ βιβλίον παρουσιάζει πλήρη διαύγειαν νοημάτων καὶ εἶναι συντεταγμένον εἰς γλαφυράν καὶ καθαρὰν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἀπλὴν μὲν ἀλλ' ἐμπρέπουσαν εἰς σοβαρὸν ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα. Καὶ διὰ τοῦτο κρίνεται λίαν ἐπιτυχὲς καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, παρ' ὅτι δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποφευχθοῦν διάφορα ἐν αὐτῷ ἀβλεπτήματα, τινὰ τῶν ὁποίων σημειοῦμεν δειγματοληπτικῶς:

Ἐν σελ. 9 στίχ. 15 ἀναγινώσκωμεν, εἰς τίτλον παραγράφου, «Αἱ σύνοδοι τῆ (sic) ἐποχῆς τοῦ Μονοθελητισμοῦ», ἐνῶ ἐν σελ. 35, προκειμένου περὶ τοῦ ἰδίου ἀκριβῶς τίτλου, ἀναγινώσκωμεν «Σύνοδοι ἐποχῆς Μονοεργητισμοῦ καὶ Μονοθελητισμοῦ».

Ἐν σελ. 13 στίχ. 8 (ἐκ τῶν κάτω) ἡ ἐν Βιθυνίᾳ Μονὴ Μηδικίου (περὶ ἧς βλ. ἐν σελ. 373 καὶ 471) γράφεται «Μεδικίων».

Ἐν σελ. 15 στίχ. 6 χρησιμοποιεῖται ὁ χαρακτηρισμὸς «ἀπόστολοι», προκειμένου περὶ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἑλένης καὶ ἄλλων τινῶν προσωπικοτήτων, ἀντὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ «ἰσαπόστολοι».

Ἐν σελ. 16 στίχ. 10 ἀναγινώσκωμεν «Ὀλυμπιάδος» ἀντὶ «Ὀλυμπιόδωρος», ἐν στίχ. 20 «Σειραὶ εἰς μικροῦς προφῆτας» ἀντὶ «Σειραὶ εἰς τοὺς Μικροῦς προφῆτας» καὶ ἐν στίχ. 28 «Νόννος Σχολαστικός» ἀντὶ «Νόννος Σχολαστής».

Ἐν σελ. 21 τελευτ. στίχ. ἀναγινώσκωμεν «ἐν ἰσχύει» ἀντὶ «ἐν ἰσχύϊ».

Ἐν σελ. 126 στίχ. 12 ἀναφέρεται τὸ ὄνομα Γρηγορίου τινός (ἄνευ ἄλλων στοιχείων). Πρέπει ὅμως νὰ πρόκειται περὶ τοῦ Γρηγεντίου, Ἐπισκόπου Ταφάρ, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ γίνεται αὐτόθι λόγος ἐν συνεχείᾳ (βλ. στίχ. 18 ἐξ.).

Ἐν σελ. 155 στίχ. 2 ἀπαντᾷ ἡ λέξις «πατριαρχία», ἡ ὁποία ἐν τῷ ἀμέσως ἐπομένῳ στίχ. 3 γράφεται «πατριαρχεῖα».

Ἐν σελ. 429 στίχ. 2 (ἐκ τῶν κάτω) ἀναγινώσκωμεν «εὐρεῖαν», ἐν σελ. 551 στίχ. 5 (ἐκ τῶν κάτω) «εὐρεία», ἐν σελ. 554 στίχ. 8 «εὐρέως» καὶ ἐν στίχ. 6 (ἐκ τῶν κάτω) ἐπίσης «εὐρέως».

Ἐν σελ. 439 (κάτω) προστίθενται δύο στίχοι ἀνήκοντες εἰς τὴν σελ. 441.

Ἐν σελ. 446 στίχ. 11 ἐξ. γίνεται λόγος διὰ «τὸν ἅγιον Σπυρίδωνα Τριμυθοῦντος, ζήσαντα κατὰ τό... καὶ μετασχόντος εἰς...».

Ἐν σελ. 455 (παρασελ. σημ.) ἀναγινώσκωμεν «ἐορτάζεται» ἀντὶ «ἐορτάζονται».

Ἐν σελ. 517 στίχ. 11 (ἐκ τῶν κάτω) ἀναγινώσκωμεν «ὅπως παραμεινας ἐπ' ἄρκετὸν ἔχειροτονήθη» ἀντὶ, προφανῶς, «ὅπου...».

Ἐν σελ. 686 στίχ. 4 ἀναγινώσκωμεν, «ἀφιερωμένος ὡς ἱερά θανόντα» ἀντὶ, προφανῶς, «...εἰς ἱερά...».

Αἱ διατυπωθεῖσαι παρατηρήσεις αὗται εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀσημάντοι, καὶ ἡ οὐσιαστικὴ σπουδαιότης τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ ἔχουν ἐν προκειμένῳ ἔγκειται

κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἐπιβεβαιοῦν τὸν γενικὸν κανόνα, ὅτι οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων εἶναι τέλειον. Ἐπομένως δὲν μειώνουν τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τοῦ παρουσιασθέντος ἀξιολόγου συγγραμμάτος. Διὰ τοῦτο νομίζομεν, ὅτι δὲν θὰ ἀπετέλει φιλοφροσύνην ἢ ἔκφρασις τῆς γνώμης, ὅτι τὸ ἐπιβλητικὸν σύστημα Πατρολογίας τοῦ διακεκριμένου Καθηγητοῦ Χρήστου, ὀλοκληρούμενον, θὰ πλουτίσῃ καὶ θὰ κοσμήσῃ ὀπωσδήποτε τὴν εἰς συστηματικὰ θεολογικὰ ἔργα πτωχὴν σχεδὸν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν καὶ ἐπὶ πλέον θὰ καταστῇ καὶ μνημειῶδες, ἀνεξαρτήτως τῆς δημοσιεύσεως καὶ ἄλλων παρομοίων συγγραμμάτων. Θὰ δικαιούται δὲ ὁ σεβαστὸς Συνάδελφος νὰ σεμνύνεται καὶ διὰ τὸν πρόσθετον ἀκόμη λόγον ὅτι, διὰ τοῦ τοιοῦτου ἐπιστημονικοῦ ἔργου του, δίδει νέαν ὠθησιν εἰς τὰς παρ' ἡμῖν πατρολογικὰς σπουδὰς, τιμῶν καὶ ἐν τούτῳ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Ἰωάννου Γ. Παπαγιαννοπούλου, *Θέματα Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς*, Ἰωάννινα 1992, σελ. 445.

Ὁ Καθηγητὴς τῆς Ἱατρικῆς κ. Ἰ. Παπαγιαννόπουλος ἔχει δημοσιεύσει κατὰ καιροῦς, καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ 1977 ἕως τοῦ 1992, εἰς διάφορα Περιοδικὰ (ιατρικὰ, θεολογικὰ, ἐκκλησιαστικὰ κ.ἄ), πολλὰς ἱατρικὰς ἐργασίας, ἀφορώσας κυρίως εἰς θέματα Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς καὶ σχετιζόμενας πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Ἐσχάτως δὲ ἀνεδημοσίευσεν ταύτας εἰς ἓνα ὀγκώδη τόμον, ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, εἰς τὸ ὁποῖον διδάσκει τὰ μαθήματα τῆς εἰδικότητός του. Ἐπειδὴ τὸ σύνολον τῶν ἐν λόγῳ μελετῶν παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς θεολόγους καὶ διὰ πάντα μελετητὴν τῆς ἱεραῆς Βίβλου, κρίνομεν χρήσιμον νὰ παρουσιάσωμεν τὸν τόμον τοῦτον ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς «Θεολογίας» διὰ τοὺς ἀναγνώστας αὐτῆς.

Τὸ ἔργον ἀρχεται ἀπὸ μιᾶς βαθυστοχάστου καὶ περιεκτικῆς Εἰσαγωγῆς (σελ. 13–14), εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται λόγος γενικῶς ἀλλὰ καὶ διὰ συγκεκριμένων παραδειγμάτων περὶ τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς μεγάλης ἀξίας τῆς Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς. Ἐν συνεχείᾳ παραθέτει ὁ σ. τὰς ἐπὶ μέρους ἐργασίας του, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς ποικίλας νόσους, παθήσεις κ.λπ., ἀπαντήσας συχνάκις ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Αἱ ἐργασίαι αὗται ἀνέρχονται εἰς πενήκοντα δύο καὶ ἔχουν ἐνταχθῆ ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἕξ κυρίως ἐνότητας καὶ δὴ ὡς ἑξῆς: α') Νόσοι, Παθήσεις, Συμπτώματα (σελ. 14–69), β') Θέματα Κακώσεων (σελ. 70–137), γ') Βίαιοι Θάνατοι (σελ. 138–181), δ') Θέματα Θεραπευτικῆς (σελ. 182–221), ε') Θέματα Ὑγιεινῆς (σελ. 222–267) καὶ στ') Θέματα Κοινωνικῆς Ἱατρικῆς καὶ Κοινωνιολογίας τῆς Ἱατρικῆς (σελ. 268–393). Εἰς μίαν ἐβδόμην ἐνότητα ὀμιλεῖ ὁ κ. Καθηγητὴς περὶ τριῶν ἐπιφανῶν ἱατρῶν τῆς Ἱστορίας, ἦτοι α') τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ (σελ. 394–398), β') τοῦ ἐξ Ἰταλίας ἱατροφιλοσόφου Πέτρου Ἀβάνου ἢ Ἀπόνου (σελ. 399–403) καὶ γ') τοῦ Ἀρχιμανδρίτου ἱατροῦ Διονυσίου Πύρρου τοῦ Θετταλοῦ (σελ. 404–410). Ἐν συνεχείᾳ ἀσχολεῖται περὶ δύο ἄλλα θέματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν πρῶτον, ἀναφερόμενον εἰς περιπτώσεις ψαλμικῆς ἀραῆς, εἶναι θεολογικὸν κυρίως θέμα (σελ. 411–426), τὸ δὲ δεύτερον, ἀναφερόμενον εἰς τὸ πένθος καὶ εἰς τὰς ἐπὶ τῆς υἱείας ἐπιπτώσεις του κατὰ τὴν Π. Διαθήκην (σελ. 427–442), εἶναι ἱατρικὸν καὶ ἐν ταῦτῳ παλαιοδιαθηκολογικόν. Παραθέτει ἐπίσης τοὺς τίτλους πέντε ἄλλων παρομοίων μελετῶν του, τὰς ὁποίας δὲν ἀναδημοσιεύει, προφανῶς ἐξ ὑπερβαλλούσης εὐαισθησίας, διότι, ὡς γράφει, «εἰς ταύτας συμμετέχει ὡς δευτερος συγγραφεὺς καὶ ἕτερος ἐρευνητής» (σελ. 443). Ἐν κατακλιεῖδι παραθέτει πέντε εἰκοσι ὀκτῶ ἐνδιαφερουσῶν εἰκόνων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐγκατεσπαρμέναι εἰς τὸ βιβλίον καὶ σχετίζονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πρὸς πρόσωπα, θέματα καὶ πράγματα τῆς Ἱατρικῆς ἐπιστήμης (σελ. 445).

Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐργασίαι ἔχουν δημοσιευθῆ εἰς τὰ Περιοδικὰ «Ἀκαδημαϊκὴ

Ἱατρικῆ» (3), «Διδαχῆ» (4), «Ἐκκλησία» (16), «Θεολογία» (6), «Ἱατρικὰ Χρονικά» (13), «Πλάτων» (4) κ.ἄ. Τέσσαρες ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς τὸν Ὅμηρον, ἐνῶ ὅλοι ἀὶ ἄλλοι εἰς τὴν Βίβλον καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν Π. Διαθήκην. Εἷς τινὰς ὁμῶς περιπτώσεις, εἰς τὰς παλαιοδιαθηκολογικάς, οὕτως εἰπεῖν, ἐργασίας του ταύτας, ὁ σ. παραθέτει πληροφορίας καὶ ἀπὸ ἐξωβιβλικὰς πηγὰς, σημειῶν π.χ. τί ἀναφέρουν περὶ τῶν ἐξεταζομένων ἐνταῦθα νοσημάτων ὁ Γαληνὸς (σελ. 23), ἢ οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι (σελ. 39) κ.ο.κ. Τοιοῦτοτρόπως, ἐρειδόμενος καὶ ἐπὶ τῶν πλουσίων ἱατρικῶν του γνώσεων, ἀναφέρεται ἐν ἀνέσει εἰς ἱατροὺς τῆς ἀρχαιότητος καὶ εἰς ἱατρικάς πηγὰς ἐν γένει τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς. Ἄς σημειωθῆ ὅτι ἡ 39ῆ κατὰ σειρὰν ἐκτενεστάτη ἐργασία τοῦ σ., ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσις τοῦ ἱατροῦ» (σελ. 286–346), εἶναι ἡ ἐπὶ ὕψησι ἀδιατριβῇ του, διὰ τῆς ὁποίας προβάλλει οὕτως πρεπόντως τὸ ἱατρικὸν λειτουργημα (σελ. 286–287). Ἡ ἴδια δὲ ἐργασία αὐτῆ ἀπετέλεσε, προφανῶς, καὶ τὸ πρῶτον ἤμισον, περίπου, ἐνὸς ἄλλου, αὐτοτελοῦς ἔργου τοῦ κ. Παπαγιαννοπούλου, ὑπὸ τὸν τίτλον «Στοιχεῖα Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς», τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, κατὰ τὸ τρέχον ἔτος, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς βοήθημα διὰ τοὺς φοιτητάς.

Ὁ διερχόμενος τὰς ἐν τῷ εὐμεγέθει τούτῳ τόμῳ περιεχομένας ἐργασίας διαπιστώνει εὐχερέστατα, ὅτι βασικὸς χαρακτήρ τούτων εἶναι ἡ ἀντλησις σπουδαίου ὕλικου ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, ἥτις ἀποτελεῖ ἀστείρευτον σχεδὸν πηγὴν πληροφοριῶν περὶ ποικίλων ἱατρικῶν θεμάτων, περὶ ἀσθενειῶν κ.λπ. Ἡ συγκέντρωσις τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν γίνεταί μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐκ μέρους τοῦ σ., ὅστις προσφέρει ταύτας ἐν ἀναλύσει καὶ μετ' ἱατρικῶν διασαφῆσεων πρὸς τὸν ἀναγνώστην, βοηθούμενος εἰς τοῦτο καὶ ὑπὸ τῆς ἐκπληκτικῆς ἀνέσεως, μετὰ τῆς ὁποίας κινεῖται εἰς τὰ παλαιοδιαθηκικά κείμενα. Ἡ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ ὁ ἱατρὸς Καθηγητῆς εἶναι αὐτόχρημα ἱεροπρεπῆς, καθαρῶτάτη ἑλληνικὴ καὶ λίαν γλαφυρά. Νομίζομεν ὅτι τοιαύτας γλωσσικάς ἀρετὰς δὲν εὐρίσκει τις εὐκόλως εἰς πολλὰ συγγράμματα, ἀκόμη καὶ θεολογικά. Ἐνασμενιζόμενος δὲ ὁ κ. Παπαγιαννόπουλος καὶ εἰς τὴν εὐρυτάτην χρῆσιν τῆς γλώσσης τῶν Ἑβδομήκοντα, παραθέτει τὸ βιβλικὸν τοῦτο κείμενον ἐν πληρομῇ, πολλαίσι δὲ — ὅχι πάντοτε — τὸ ἀποδίδει εἰς τὴν νεοελληνικὴν, συμβουλευόμενος καὶ ἐκλαϊκευτικά σχόλια τῶν Ἑλλήνων θεολόγων Π. Τρεμπέλα καὶ Ἰ. Κολιτσάρα. Ἐπειδὴ ὁμοίως αἱ ἐπὶ μέρους ἐργασίαι ἔχουν δημοσιευθῆ εἰς μακρὸν σχετικῶς χρονικὸν διάστημα καὶ εἰς ποικίλα Περιοδικά, εἶναι ἐπόμενον νὰ παρουσιάζουν ἀνομοιότητάς μεταξὺ τῶν, τεχνικῆς κυρίως φύσεως. Οὕτω π.χ. εἷς τινὰς ἐξ αὐτῶν παρατίθενται αἱ ὑποσημειώσεις παρὰ πόδας τοῦ κειμένου (βλ. π.χ. ἐν σελ. 114–122) καὶ εἰς ἄλλας τίθενται ἐντὸς αὐτοῦ ἐν παρενθέσει (βλ. π.χ. ἐν σελ. 129–137), ἐνῶ ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς, ἐξ αἰτίας ἴσως καὶ τοῦ δαίμονος τοῦ τυπογραφείου, τίθενται ἐκθῆται (ἐνιαχοῦ μάλιστα καὶ κατὰ παράδοξον σειρὰν, 2, 3, 3, 3, 1), χωρὶς δὲ ὑπάρχουν καὶ αἱ ἀντίστοιχοι ὑποσημειώσεις (βλ. π.χ. ἐν σελ. 359–361· πρβλ. καὶ σελ. 217–218).

Ὁ σ. εἶναι ἄξιος ἐπαινοῦ, διότι χάρις εἰς τὴν φιλοπονίαν, τὸν ζῆλον, τὰς πλουσίας γνώσεις του ἐπὶ τῆς Π. Διαθήκης, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ θαυμασμὸν του πρὸς τὰς ὑψηλὰς αὐτῆς ἰδέας, ἐμφανίζεται ἐγκύπτων εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱερᾶς ταύτης Βίβλου ὅσον ὀλίγοι θεολόγοι. Ἐξυπακούεται, βεβαίως, ὅτι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναμῆναι τις ἀπὸ ἑνα Καθηγητὴν τῆς Ἱατρικῆς νὰ εἶναι καὶ γνώστης τῶν προβλημάτων τῆς παλαιοδιαθηκολογίας καὶ ἐβραϊολογίας καὶ νὰ χρησιμοποιοῖ ἐν τῇ ἐρευνῇ του καὶ εἰδικὰ παλαιοδιαθηκολογικά κριτήρια. Ὁ κ. Καθηγητῆς, μὴ ὢν παλαιοδιαθηκολόγος, ἐργάζεται οὐχὶ ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου, ἤτοι τοῦ ἐβραϊκοῦ, κειμένου, ἀλλ' ἐπὶ μεταφράσεων τῆς Π. Διαθήκης καὶ μετὰ μίαν ἰδιάζουσαν μᾶλλον μέθοδον. Διὰ τοῦτο ἄλλως τε καὶ δὲν προβαίνει εἰς φιλολογικὴν κριτικὴν τῶν βιβλικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα τὸν ἀπασχολοῦν. Διὰ τὸν

αὐτὸν λόγον δὲν ὑποβάλλεται εἰς ἐπιστημονικούς προβληματισμούς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐρμηνευτικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἀναφύονται ἐκ τῆς μελέτης τῶν σχετικῶν κειμένων, καὶ δὲν ἐνδιατρίβει περὶ τὴν εἰδικὴν ἐπιστημονικὴν βιβλιογραφίαν. Συνεπεία τούτου υἱοθετεῖ παλαιότερας τινὰς ἀπόψεις, ἐπὶ διαφόρων προβλημάτων τῆς Π. Διαθήκης, σχετικῶς π.χ. πρὸς τὸν χρόνον συγγραφῆς τῶν βιβλίων αὐτῆς (βλ. ἐν σελ. 22, 35, 40, 215) ἢ τμημάτων τούτων (βλ. ἐν σελ. 263), πρὸς τὴν ἐν Χαναὰν ἐγκατάστασιν τῶν ἀρχαίων Ἑβραίων (βλ. ἐν σελ. 182 ἐξ.) κ.λπ. Ὅπως δὴποτε, ὅμως, ἐπιβάλλεται νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄριστος γνώστης τοῦ περιεχομένου τῆς Π. Διαθήκης καὶ φιλόπονος μελετητὴς αὐτοῦ κ. Παπαγιαννόπουλος διακατέχεται ὑπὸ εἰλικρινοῦς διαθέσεως νὰ συμβάλλῃ καὶ διὰ τῶν ἰδικῶν του θέσεων εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς βιβλικῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν θεραπεύει διὰ τῶν ἀξιοσπουδάστων μελετῶν του. Διὰ τοῦτο ὀφειλομένον νὰ ἐγκολπωθῶμεν μετὰ πολλῆς ἀγάπης τὴν τοιαύτην προσφοράν τοῦ κ. Καθηγητοῦ πρὸς τὴν ἱερὰν ἐπιστήμην.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

PHRONEMA 6 (1991), Annual Review of St. Andrew's Greek Orthodox Theological College, Sydney, Australia, pp. 77. Pictures. *ΦΡΟΝΗΜΑ 6 (1991)*, Ἐτησίαι Ἐκδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁρθοδόξου Κολλεγίου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, Σύδνεϋ, Αὐστραλία, σελίδες 77, Φωτογραφία.

Μέχρι τοῦ τόμου Ε', συμπεριλαμβανομένου, τὰ ἐτήσια τεύχη τοῦ περιοδικοῦ τούτου παρουσίαζον τὴν ἐξῆς εἰκόνα (παρατίθενται αἱ σχετικαὶ σελίδες τοῦ τόμου ΣΤ'): Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς, κύριον ἄρθρον (σελίδες 2-3). Ἀναλύονται συντόμως αἱ εἰς τὸν τόμον αὐτὸν συναρῶσαι. Ποικιλία ἄρθρωνθεμάτων. Διὰ τὰς δύο τελευταίας ἀπὸ αὐτὰς λέγεται ὅτι συνιστοῦν μίαν πρώτην ἀρχὴν εἰς τὸ εἶδος των: ἢ μὲν τρίτη (σελίδες 39-49) διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, ἢ δὲ τετάρτη (σελίδες 51-65) διὰ τὸν κόσμον τῆς λογοτεχνίας. Ἐξαγγέλλονται τρία σημεῖα: α) ὁ τόμος Ζ' (1992) θὰ περιλαμβάνῃ τὰς ὁμίλιας, ποὺ ἐγένοντο εἰς τὸ κολλέγιον κατὰ τὸ συμινάριον (10 Νοεμβρίου 1990) περὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (σελίδες 67-68). Ὁ τόμος θὰ περιστρέφεται ἔτσι γύρω ἀπὸ ἐν ἀντικείμενον μόνον. β) Ὁ τόμος Ζ' (1992) θὰ ἐμφανισθῇ ἐντὸς τοῦ 1992. γ) Τὸ ΦΡΟΝΗΜΑ θὰ ἐκδίδεται, μὲν ἐπιτρέψουν αἱ περιστάσεις, δύο φορές τὸν χρόνον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἠύχето ὁ γράφων εἰς παλαιὸν σημείωμά του («Θεολογία» 62, (1991), 409). Τὰ περιεχόμενα ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

Αὐστραλίας Στυλιανοῦ, Φύσις καὶ Χάρις εἰς τὴν λειτουργικὴν συνείδησιν τῆς Ὁρθοδοξίας, σελίδες 5-19.

Bradley Nassif, Ἡ σημασία τῶν λέξεων «Εἰκῶν» καὶ «Εἰδωλολατρεία» εἰς τὴν βυζαντινὴν εἰκονομαχικὴν ἔριν, σελίδες 21-26.

Ἰωάννου Χρυσουγῆ, Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία εἰς τὸ Βυζάντιον, σελίδες 27-37.

John L. Boojamra, Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Χριστιανικῆς Ἐκπαιδεύσεως, σελίδες 39-49.

Richard A. Hutch, Λαϊκὴ Βιογραφία ὡς προσωπικὴ ἀγιογραφία. Ἡ θρησκευτικὴ μελέτη τῶν Βίων, σελίδες 51-65.

Ἐκθέσεις, Guy Freeland. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος συνεχίζει τὸ ταξίδιον του (Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ὁ Ἑλληνισμός). Σεμινάριον, λαβὸν χώραν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὀρθόδοξον κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, 10 Νοεμβρίου 1990, μὲ τρεῖς ὁμιλητάς, σελίδες 67-68.

Τὸ Κολλέγιον, σελίδες 71–73. Τελετὴ τῶν ἀποφοίτων. Ἐγγραφαί. Χειροτονία. Ἡμέρα τοῦ ἀδελφάτου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, διὰ α' φοράν. Ἡ Βιβλιοθήκη. Ὁ Καθηγητικὸς σύλλογος. Ἐπισκέπται καθηγηταί, μ.ἄ., οἱ Γεώργιος Μπεμπῆς, Μύρων (Ἐφέσου) Χρυσόστομος, Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, Σηλυβρίας Αἰμιλιανὸς (22 Φεβρουαρίου–1 Μαρτίου 1991).

Ἐλπίζω νὰ καρποφορήσουν αἱ ἐκφρασθεῖσαι εὐχαὶ καὶ τὸ περιοδικὸν νὰ ἀκολουθῇ τὴν ἀνοδικὴν του πορείαν.

Ἐτερον περιοδικόν, ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, ἐκδιδόμενον εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἀγγλικὴν ὡς ἐπίσημος ἔκδοσις τῆς ἱεραῆς ἀρχιεπισκοπῆς Αὐστραλίας εἶναι ἡ «Φωνὴ τῆς Ὀρθοδοξίας», ἐμφανισθὲν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐστραλίας Θεοφύλακτου (1947–1958), συνεχισθὲν ἐπὶ Αὐστραλίας Ἰεζεκιήλ (1959–1974) καὶ λαβὸν τὴν σημερινὴν αὐτοῦ τακτικὴν μορφήν (μηνιαίως ἐπὶ τοῦ Αὐστραλίας Στυλιανοῦ (1975–), Σύνδευ, 13(1992) καὶ ἐξῆς.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Φιλαρέτου Ἀπ. Βιτάλη, *Μάξιμος ὁ Ε', ὁ Ὅσιος καὶ Μαρτυρικὸς Οἰκουμηνικὸς Πατριάρχης, Μαρτυρία περὶ τοῦ Βίου καὶ τοῦ Ἔργου Του*, τόμος Α', Ἀθῆναι 1992, σελίδες 419.

Ὁ ΚΠόλεως Μάξιμος Ε' ὁ Βαπορτζῆς (1946–1948) χαρακτηρίζεται σὰν ἓνας ἀπὸ τοὺς διασημοτέρους ἱεράρχας τοῦ Θρόνου καὶ ὡς ποιμενάρχης Χαλκηδόνος μέγας. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου, ἀρχιεμῆνδριτης Φιλάρετος Ἀπ. Βιτάλης, ἱεροκῆρυξ, θεολόγος, ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, καλεῖ τὸν ΚΠόλεως Μάξιμον Ε' «Γέροντα ἡμῶν». Χρησιμοποιεῖ δὲ τὰς ἐκφράσεις ἐπιφανῆς, διαπρεπῆς (σ. 143), φαεινός, θερμουργός (σ. 101), ἀκάματος (σ. 102), ὄσιος (σ. 381) καὶ μαρτυρικὸς (τίτλος τοῦ βιβλίου) κ.ἄ. Τὸν θεωρεῖ πολεμηθέντα καὶ ἀδικηθέντα φοβερά καὶ ἀναλαμβάνει τὸν κόπον τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ δικαιοσύνης τῆς ἱστορίας. Βεβαίως, διὰ τοὺς γνωρίζοντας καὶ τοὺς ἀντικειμενικῶς κρίνοντας τὰ πράγματα, ὁ ΚΠόλεως Μάξιμος Ε' καταλαμβάνει μίαν ἰδιαιτέραν θέσιν, τόσον ὡς ἱεράρχης ὅσον καὶ ὡς πατριάρχης, εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ οἰκουμηνικοῦ θρόνου. Ἡ ἐργασία αὕτη προῆλθεν ἀπὸ ἐρεύνας καὶ μελέτας, συγκέντρωσιν στοιχείων καὶ μαρτυριῶν, διασταύρωσιν καὶ ἔλεγχον πληροφοριῶν καὶ ἀξιοποίησιν τῶν εἰδήσεων καὶ τεκμηρίων, ὅπως λέγεται εἰς τὸν πρόλογον. Ἀκολουθοῦν ἑπτὰ Μέρη (σελίδες 23–383), ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο πρῶτα (σελίδες 23–140) παρουσιάζουν τὸν Μάξιμον Βαπορτζῆν μέχρι τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τῆς ΚΠόλεως (1897–1946), τὰ δὲ ἐπόμενα ἑπτὰ ὡς πατριάρχην ΚΠόλεως (1946–1948), θάνατος 1972), σελίδες 141–383.

Ὁ συγγραφεὺς, εἰς τὸν πρόλογόν του παρουσιάζει τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του. Τὸ ὑλικόν, πὺ χρησιμοποιεῖ, προέρχεται ἀπὸ τὰς προσωπικὰς του ἐπαφὰς μὲ τὸν ΚΠόλεως Μάξιμον Ε' καὶ ἄλλους, προφορικῶς καὶ δι' ἀλληλογραφίας (σελίδες 55, 57–59, 116, 302 ὑποσημ. 22), καὶ ἀπὸ τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα, δημοσιεύματα ἰδικά του ἢ ἄλλων συγγραφέων. Ἡ βιβλιογραφία δίδεται εἰς τὰς σημειώσεις, ἐμφανιζόμενας εἰς τὸ τέλος ἐνὸς ἐκάστου μέρους, μὲ ἴδιαν ἀρίθμησιν, καὶ ἀποτελούσας βοηθητικὸν ἐπὶ πλέον συμπληρωματικὸν ὑλικόν, ἀρκετὰ ὑπολογίσιμον. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Βασιλείου Στεφανίδου ἐνεφανίσθη μὲ προσθήκας καὶ εἰς δ' ἔκδοσιν, Ἀθῆναι, 1978. Ἡ δὲ ἐργασία τοῦ Β. Θ. Σταυρίδου, Ἡ Ἱερά Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, εἰς ἓνα τόμον, εἰς β' ἔκδοσιν, Θεσσαλονίκη 1988, ὁμοίως (σελίδες 138, ὑποσημ. 87, 60, ὑποσημ. 17, 302, ὑποσημ. 18).

Ἐν ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα τοῦ ἔργου τούτου εἶναι ἡ πλουσία παράθεσις, σχεδὸν εἰς κάθε σελίδα, κειμένων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεόν ἐκδεδομένων καὶ πολυτίμων, ἐντὸς

κειμένου. Ἴσως νὰ καθίστατο ὠφέλιμος ἡ προσθήκη εἰς τὸ τέλος ἑνὸς πίνακος καὶ διὰ τὰ κείμενα ταῦτα. Ὁ συγγραφεὺς ἐνίοτε προβαίνει εἰς τὴν διόρθωσιν εἰδήσεων, προερχομένων ἰδίως ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Δημητρίου Μαυροπούλου, Πατριαρχικαὶ Σελίδες, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀπὸ 1878–1949, Ἀθήναι, 1960, (σελίδες 65, ὑποσημ. 39, 133–134 ὑποσημ. 41, 51) ἀλλὰ καὶ ἄλλοθεν (σελίδες 45–48, 117–118). Ἐπίσης, δίδει πληροφορίας δι' ἄλλα πρόσωπα, τόπους καὶ γεγονότα, διὰ πατριάρχας, ἱεράρχας, ἄλλους κληρικούς, λαϊκούς. Καταγράφει τοὺς ὑπὸ τοῦ ΚΠόλεως Μαξίμου Ε', ὡς Φιλαδελφείας (1930–1932), Χαλκηδόνος (1932–1946), ΚΠόλεως (1946–1948) χειροτονηθέντας, τὰ ἀναστήματά του καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ προωθηθέντας ὑποτρόφους τῆς Ἐκκλησίας δι' ἄνωτέρας σπουδᾶς (σελίδες 26, 29–30, 48, 62, 89–90, 101, 114, 121, 127–128, 230–233, 239–240, 277–278).

Εἰς μερικά μέρη τοῦ βιβλίου τὸ ὕφος ἐμφανίζεται ρητορικὸν καὶ διθυραμβικὸν διὰ τὸν ΚΠόλεως Μάξιμον Ε'. Ὁ συγγραφεὺς εἰς ὠρισμένα σημεῖα τοῦ βιβλίου του ὀμιλεῖ ὄχι τόσον ἐπαινετικά διὰ τὴν ἐλληνικὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς (σελίδες 221, ὑποσημ. 4, 381 καὶ ἀλλαχοῦ), καθὼς καὶ διὰ τὸν ἀπὸ Ἀμερικῆς διάδοχον τοῦ Μαξίμου Ε' (1946–1948) οἰκουμενικὸν πατριάρχην Ἀθηναγόραν (1948–1972), σελίδες 144, 302, 314–318, ἔνεκα τῆς στάσεώς των —κατ' αὐτὸν— ἔναντι τοῦ ΚΠόλεως Μαξίμου Ε' (1946–1948), τοῦ παραιτηθέντος διὰ λόγους ὑγείας (ἀγχώδους μελαγχολίας) ἀπὸ τοῦ θρόνου καὶ θανόντος τὸ 1972 εἰς τὴν ΚΠολιν.

Προεξαγγέλλεται ἡ ἔκδοσις τοῦ τόμου Β', ὅπου θὰ γίνῃ λόγος διὰ τὴν ἀσθένειαν καὶ τὰ λοιπὰ συναφῆ θέματα καὶ ὁ ὅποιος θὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ ΚΠόλεως Μαξίμου Ε', μὲ πόλους ἔλξεως, πιθανῶς, τοὺς δύο προαναφερθέντας παράγοντας (σ. 381).

Ὁ παρῶν τόμος συνιστᾷ μίαν σημαντικὴν εἰς τὰς περὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τοὺς Πατριάρχας σπουδᾶς.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Πανελληνίως Ὁμοσπονδίας Ἐκδοτῶν-Βιβλιοπωλῶν, Δελτίο Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας, ἀριθμὸς 1, Ἀπρίλιος–Ἰούνιος 1991, Ἐπιμελητῆς Ἐκδόσεως: Κυριακὸς Ντελόπουλος, σελίδες 52.

Στὸ Δελτίον αὐτὸ καταχωρίζονται τὰ βιβλία τῶν ἐλλήνων συγγραφέων, τὰ ὁποῖα κατατίθενται κάθε τρίμηνον στὴν ἐθνικὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἑλλάδος διὰ λογαριασμὸν τῆς Πανελληνίου Ὁμοσπονδίας Ἐκδοτῶν-Βιβλιοπωλῶν (ΠΟΕΒ). Δίδονται σύντομα κατατοπιστικὰ σημειώματα διὰ βιβλία, τῶν ὁποίων αἱ βιβλιογραφικαὶ ἐνδείξεις δὲν ἐπαρκοῦν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου των. Ἡ ἀριθμησις τῶν λημμάτων εἶναι συνεχῆς στὰ τεύχη κάθε χρόνου καὶ μὲ αὐτὴν εὔρεθηρίζονται στὰ τρία εὔρετήρια, ποὺ ὑπάρχουν: α) συγγραφέων, β) τίτλων, γ) σειρῶν (σ. 1). Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ ἀποτελεῖ μίαν ὀργανωμένην πρέμβασιν στὸ θέμα τῆς προβολῆς τοῦ ἐλληνικοῦ βιβλίου. Καταγράφονται τὰ βιβλία τῶν ἐλλήνων συγγραφέων: «Στόχος μας εἶναι ἅλα τὰ βιβλία ποὺ ἐκδίδονται στὴν Ἑλλάδα».

Ταξινόμηση–Περιεχόμενα: Γενικὰ Βιβλία. Φιλοσοφία. Θρησκεία. Χριστιανισμός. Ἄλλες Θρησκείες. Μυθολογία. Κοινωνικὲς Ἐπιστῆνες. Γλῶσσα. Φυσικὲς Ἐπιστῆμες. Τεχνολογία. Καλὲς Τέχνες. Λογοτεχνία. Γεωγραφία–Ἱστορία (σελίδες 5–40).

Τὰ κεφάλαια ἔχουν καὶ ἀναλόγους ὑποδιαίρεσεις. Ἡ ἔκδοσις εἶναι δίγλωσσος, ἐλληνικὴ καὶ ἀγγλική. Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ θεολογία συνδέονται ἄμεσα πρὸς τὸ κεφάλαιον

«Θρησκεία». Ἄλλα καὶ ἕτερα βιβλία, τὰ ὅποια ἔχουν σχέσιν μὲ αὐτὰς ἀνευρίσκονται εἰς ἄλλα κεφάλαια.

Π Ο Ε Β. Δελτίο Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας, ἀριθμὸς 2, Ἰούλιος–Σεπτέμβριος 1991, Ἐπιμελητῆς Ἐκδόσεως: Κυριάκος Ντελόπουλος, σελίδες 56.

Ἐξαγγέλλεται ἡ ἀπὸ τοῦ τεύχους αὐτοῦ πλήρης ἠλεκτρονικὴ σύνταξις, ἐπεξεργασία καὶ στοιχειοθεσία τοῦ «Δελτίου Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας». Ἡ ἀρχικὴ πειραματικὴ μεταγραφή τῶν βιβλιογραφικῶν στοιχείων στὸ λατινικὸν ἀλφάβητον παραχωρεῖ τὴν θέσιν τῆς στῆν μετάφρασιν τοὺς στῆν ἀγγλικήν. Αἱ μεταφράσεις τῶν τίτλων γίνονται σὲ ἀπλὴν καὶ ὄχι φιλολογικὴν βᾶσιν.

Ταξινομήση–Περιεχόμενα: Γενικά Βιβλία–Καλὰς Τέχνες. Τὰ ἴδια κεφάλαια μὲ περισσοτέρας ὑποδιαίρεσεις:

Ἄθλητισμός. Λογοτεχνία, χωρίζεται σὲ νέα κεφάλαια. Παγκόσμια Λογοτεχνία. Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία. Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία. Παιδικὰ Βιβλία. Λογοτεχνία Ἄλλων Γλωσσῶν.

Θρησκεία (μὲ τὰς ὑποδιαίρεσεις: Φυσικὴ Θρησκεία, Ἀγία Γραφή, Δογματικὴ, Χριστιανικὴ Ἠθικὴ καὶ Εὐλάβεια, Χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ Τάγματα, Χριστιανικὴ Κοινωνικὴ καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Θεολογία, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Χριστιανικὰ Δόγματα, Ἄλλες Θρησκείες. Μυθολογία).

Π Ο Ε Β, Δελτίο Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας, ἀριθμὸς 3, Ὀκτώβριος–Δεκέμβριος 1991, Διευθυντῆς ἐκδόσεως: Κυριάκος Ντελόπουλος, σελίδες 83.

Στὸ Δελτίον τοῦτο, ὑπ' ἀρ. 3, καταχωρίζονται τὰ προαναφερθέντα βιβλία, ὡς εἰς τοὺς ἀριθμοὺς 1–2, καθὼς καὶ βιβλία, τὰ ὅποια καταθέτουν οἱ ἐκδότες ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ΠΟΕΒ (νέον στοιχεῖον).

Εἰς τὸ τρίτον τεῦχος προστίθενται καὶ τὰ ἔργα τῶν ξένων συγγραφέων, ποὺ ἐκδίδονται μεταφρασμένα στὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι ὀλοκληρώνεται ὁ κύκλος τῶν ἐλληνικῶν ἐκδόσεων, ποὺ θὰ καταγράφονται στὸ Δελτίον Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας. Καὶ ἐδῶ σημειώνεται ἡ ἀπ' εὐθείας ἀποστολὴ τῶν νέων ἐκδόσεων ἀπὸ μέρους τῶν ἐκδοτικῶν οἰκῶν στὴν ΠΟΕΒ, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς γραφειοκρατίας.

Ταξινομήση–Περιεχόμενα: Τὰ αὐτὰ κεφάλαια ὅπως εἰς τὸ τεῦχος 2. Εὐρετήρια, σελίδες 45–54. Ἐκδότες, σελίδες 55–56. Ὡς τοιοῦτοι παρουσιάζονται οἱ ἐκδοτικοὶ οἴκοι, μερικοὶ συγγραφεῖς, οἱ διάφοροι ὀργανισμοὶ ποὺ ἐπιτελοῦν τὸ ἐκδοτικὸν ἔργον, ὅπως εἶναι αἱ μοναὶ, τὰ πανεπιστήμια, αἱ ἑταιρεῖαι ἢ κέντρα ἢ ἰδρύματα ἢ σύλλογοι σπουδῶν, ἐρευνῶν, ἐκπαιδευτικῶν, τραπεζῶν καὶ πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, συνεταιρισμοὶ, μουσεῖα καὶ περιοδικὰ.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν σελίδων τοῦ τεύχους φθάνει τὰς 83, παρουσιάζων μίαν αὐξησιν (ἀρ. 1: σελίδες 52, ἀρ. 2: σελίδες 56). Μὲ τὸ τεῦχος 3 τοῦ Δελτίου συμπληροῦται ἡ ἐκδοσίς του διὰ τὸ ἔτος 1991, μέσα στὰ καθιερωμένα πλαίσια καὶ μὲ σαφεῆ τὴν πρόοδον. Ὁ Κυριάκος Ντελόπουλος ἀπὸ ἐπιμελητῆς (τεύχη 1–2) μετονομάζεται διευθυντῆς ἐκδόσεως στὸ παρὸν τεῦχος 3. Τὸ Δελτίον, μολοντί γενικοῦ χαρακτήρος, εἶναι βοηθητικὸν καὶ διὰ τὴν θεολογίαν. Εἶναι ἄξιοι συγχαρητηρίων πάντες οἱ κοπιῶντες διὰ τὴν ἐκδοσιν αὐτοῦ τοῦ Δελτίου Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἀντωνίου Γ. Κόμπου, Μητροπολίτου Σισανίου καὶ Σιατίστης, *Κοσμικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία* καὶ ὑπότιτλο «Ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀποστολικῶν Πα-

τέρων μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου», Ἐκδόσεις «Ἀποστολικῆς Διακονίας», 1992, σελ. 180.

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ ἔργου καὶ δηλοῦται καὶ στὸν «Πρόλογο», τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον «εἶναι ἀπαύγασμα μακροετῶν μελετῶν» τοῦ Σεβασμιωτάτου, ἀναφέρεται στὸ «ἀκανθῶδες» θέμα «τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας», τὸ ὁποῖον ἀπασχόλησε στὴν πράξη πρῶτα καὶ στὴ θεωρία ὕστερα τόσο τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Πολιτείας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀποστολικούς χρόνους καθ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι σήμερα.

Ὁρθῶς λοιπὸν καὶ δικαίως, ἀλλὰ καὶ ἐπιτυχῶς, ὁ Σεβασμιώτατος μετὰ ἀπὸ μίαν ἐκτενῆ καὶ κατατοπιστικὴν Εἰσαγωγὴν (σελ. 7–17) διεξέρχεται καὶ ἐρευνᾷ τὴν τοποθέτηση, ἄμεσο ἢ ἕμμεσο, στὸ πρόβλημα αὐτὸ τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων, τῶν χριστιανῶν ἀπολογητῶν καὶ ἀντιαιρετικῶν θεολόγων τῶν τεσσάρων πρώτων αἰώνων (σελ. 18–29). Ἐν συνεχείᾳ παρουσιάζει τίς ἀπόψεις μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἔτσι παρελαύνουν ὁ Ὠριγένης, ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, ὁ Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων, ὁ Ἱερὸς Αὐγουστίνος καὶ ἄλλοι (σελ. 30–84). Ἀκολουθῶν, καὶ στίς σελ. 85–114, ὁ σεβασμιώτατος δόκιμος συγγραφέας ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχαν οἱ ἀνωτέρω Πατέρες στὴ διαμόρφωση τῶν σχέσεων «κοσμικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ Μεσαίωνα», ὅποτε ἐμφανίσθηκαν καὶ οἱ ποικίλες θέσεις, ἀντιθέσεις ἢ καὶ συνθέσεις μεταξύ τῶν παραγόντων τῶν δύο τούτων ὀργανισμῶν, Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ὅλα αὐτὰ κατόχυράνονται ἐπιμελῶς καὶ μὲ τίς ὑποσημειώσεις, ποὺ καταχωρίζονται στίς σελ. 115–152 καὶ τέλος ἀκολουθεῖ (στίς σελ. 153–176) μίαν πλουσίαν βιβλιογραφίαν μὲ ἐλληνικὲς καὶ ξενόγλωσσες μελέτες.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω, ἔστω καὶ σύντομη παρουσίαση τῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἐνημέρωση τοῦ ἀναγνώστη, νομίζουμε, ὅτι εἶναι περιττὸ νὰ τονίσουμε τὴ σπουδαιότητά της. Ἡ σπουδαιότητά δὲ αὐτῆς δὲν ὀφείλεται μόνον στὴν ἀντικειμενικὴ παρουσίαση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τίς γνώμες τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὅπως ἀναφέρθηκε ἀνωτέρω, ἀλλὰ ὀφείλεται καὶ στὴ συμβολή της γιὰ τὴ λύση σύγχρονων ἐκκλησιαστικοπολιτικῶν προβλημάτων.

Ἐνεκα τούτου εἶναι καὶ ἐπικαιρῆ. Πράγματι ἐπικαιρὰ ἦλθε ἡ ἐργασία αὐτή, γιὰ τὴν ἐπέμβαση στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῶν πολιτικῶν κυβερνήσεων σὲ πολλὰς χώρες τῶν Βαλκανίων δοκιμάζονται οἱ συνειδήσεις τῶν πιστῶν καὶ οἱ τοπικὲς Ἐκκλησίες ἀναστατώνονται, χωρὶς νὰ ἀποκομίζουσιν τελικῶς κανένα ὄφελος καὶ οἱ Πολιτεῖες.

Δυστυχῶς δὲν ἔχει γίνῃ ἀκόμη κατανοητό, οὔτε καὶ ἀπὸ πολλοὺς χριστιανούς, ὅτι ἄλλη ἢ κοσμικὴ καὶ ἄλλη ἢ Ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία. Ὅταν γίνεταί σύγχυση τῶν ἄρμοδιοτήτων τοὺς ἔχουμε διελκυστίνδα στίς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας καὶ προσκόμματα στὴν ἀλληλοκατανόηση, συνεννόηση καὶ συνεργασία μεταξύ τους. Τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα ἀντὶ νὰ λύνονται τὸ συντομώτερο, θὰ χρονίζουσιν καὶ θὰ διαιωνίζονται.

Γι' αὐτὸ, νομίζουμε, ὅτι ἡ προσφορὰ τῆς ἐργασίας αὐτῆς, ἡ ὁποία συμβάλλει στὴν ἀποσαφήνιση καὶ κατανοήση τῶν ἄρμοδιοτήτων τῶν δύο τούτων ὀργανισμῶν, εἶναι μεγάλη γιὰ τὴ λύση πολλῶν προβλημάτων. Ἀρκεῖ νὰ διαβασθεῖ καὶ μελετηθεῖ μετὰ προσοχῆς.

ΠΑΝ. Ι. ΜΠΟΥΜΗΣ

Γ. Β. Ἀντουράκη, Ἐπιγραφικὴ. Ἑλληνικὴ – Χριστιανικὴ, Ἀθήνα 1988², σσ. 200 (καὶ 3η ἔκδοση, Ἀθήνα 1991).

Τὸ βιβλίο αὐτὸ ὕστερα ἀπὸ τὰ Προλεγόμενα τοῦ συγγραφέα (σσ. 7–10) διαρθρώνεται

σὲ τρεῖς μεγάλες ἐνότητες. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ «Εἰσαγωγή στὴν Ἑλληνική – Χριστιανική Ἐπιγραφική» καὶ περιλαμβάνει τὰ ἀκόλουθα θέματα: Γενικὸ πλαίσιο (12–15), Ἀποκατάσταση ἐπιγραφῶν – Μεθοδολογία (15–22), Συστήματα γραφῆς στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο (23–28), Συλλογές ἐπιγραφῶν – Βιβλιογραφία (28–38), Ἀρχαία Ἑλληνική Ἐπιγραφική (38–41), Μελέτες χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν (41–45) καὶ Εἰδικές βραχυγραφίες (45–54). Ἡ δεύτερη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὸ σημαντικότερο τμήμα τοῦ βιβλίου (σσ. 55–118), φέρει τὸν τίτλο: Ἑλληνική Χριστιανική – Βυζαντινὴ Ἐπιγραφική καὶ ὑποδιαιρεῖται σὲ δύο μέρη: Στὸ πρῶτο, μὲ τίτλο: Περίγραμμα Ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς Ἐπιγραφικῆς (56–99) ἐξετάζονται: Γενικές ἔννοιες (56–61), Γλωσσικά – τεχνικά στοιχεῖα τῶν Ἑλληνικῶν Χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν (62–68), Ἑλληνικές Χριστιανικές ἐπιτάφιας ἐπιγραφές. Τυπολογία – ἀντιλήψεις (68–83) καὶ Ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ἀπὸ τὴν Παλαιοχριστιανικὴ περίοδο (83–99). Στὸ δεύτερο, πού ἐπιγράφεται: Ἐπίμετρο Χριστιανικῆς – Βυζαντινῆς Ἐπιγραφικῆς (100–118) μελετῶνται: Ἐπαγγέλματα – λειτουργήματα καὶ ἠθικά παραπτώματα στὶς ἐπιγραφές (100–109), Σφραγίδες – βοῦλλες – σιγίλλια (109–112), Ἐπιγραφές καὶ εἰκόνες (112–118). Τέλος, στὴν τρίτη ἐνότητα: Πρακτικὸ τμήμα – Πίνακες ἐπιγραφῶν (119–192) ἐπιλέγονται σὲ 72 δλοσελίδους Πίνακες προχριστιανικῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἀλφάβητα, ἑλληνικὰ χριστιανικὰ ἀλφάβητα, ἑλληνικὲς ἐπιγραφές, ἐπιγραφές μὲ εἰκόνες, ἐπαγγέλματα, λειτουργήματα καὶ σχετικὰ ἠθικά παραπτώματα σὲ ἐπιγραφές, καθὼς ἐπίσης δείγματα ἐπιβίωσης Βυζαντινῆς Γραφῆς. Ἀκολουθεῖ ἡ Προέλευση τῶν ἐπιγραφικῶν Πινάκων μὲ βιβλιογραφία (193–194) καὶ περίληψη τοῦ βιβλίου στὰ γαλλικά (195–196). Τὸ ἔργο κλείνει ἐκτενῆς Πίνακας Περιεχομένων (197–199) καὶ Ἀναγραφή τῶν κυριότερων δημοσιευμάτων τοῦ συγγραφέα (200).

Ὅπως φάνηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ παράθεση τῶν Περιεχομένων, ὁ συγγρ. τοῦ κρινόμενου ἐδῶ ἔργου καλύπτει ἓνα ἐκπληκτικὰ μεγάλο ἀριθμὸ θεμάτων τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Χριστιανικῆς Ἐπιγραφικῆς σὲ ἓνα ἄρμονικὰ δομημένον σύνολο, ὅπου τὸ θεωρητικὸ μέρος συνοδεύεται ἀπὸ τὸ πλούσιο καὶ προσεκτικὰ ἐπιλεγμένο ἐποπτικὸ ὕλικὸ τῶν Πινάκων. Ἔτσι ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξις βρίσκονται σὲ ἀγαστὴ σύμπτυξη, ἀρετὴ πού δὲν τὴν βλέπουμε συχνὰ σὲ πολλὰ ἔργα. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἀ(ντουράκης) δὲν θὰ ἀποτολμοῦσε ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα ἂν δὲν διέθετε τὴν ἀπαραίτητη μακρὰ πείρα καὶ τὸν κατάλληλο ἐξοπλισμὸ καὶ ἂν δὲν εἶχε προετοιμάσει τὸ ἔδαφος μὲ σειρά ἐπιμέρους ἐπιστημονικῶν του ἐργασιῶν. Τὸ γενικὸ ἔργο του: *Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία καὶ Ἐπιγραφική*, τόμ. Α', Β' καὶ Γ' 3η ἔκδ. συμπληρωμένη, Ἀθήνα 1990–91, προετοίμασε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ νέα μονογραφία, ἡ ὁποία πρωτοτυπεῖ σὲ πολλὰ σημεῖα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ βασικὸς σκοπὸς τοῦ ἔργου ὑπῆρξε διδακτικὸς, ὅπως μᾶς λέγει ὁ συγγρ. μὲ ὑπερβολικὴ μετριοφροσύνη στὰ Προλεγόμενά του (σ. 7).

Ἡ ἰδιαίτερη σημασία πού ἀποδίδω στὸ βιβλίον αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι, ὡς ἱστορικὸς τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας, ἀναζητοῦσα ἀπὸ χρόνια ἓνα ἐγχειρίδιον αὐτοῦ τοῦ εἶδους, τὸ ὁποῖο χωρὶς νὰ χάνει τὸν αὐστηρὰ ἐπιστημονικὸ του χαρακτήρα θὰ ἔδινε στοὺς φοιτητὲς μας μιὰ πρῶτη, ἀλλὰ οὐσιαστικὴ γεύση τοῦ σημαντικοῦ, πλὴν παραμελημένου δυστυχῶς, ὅπως τονίζει καὶ ὁ Α., ἐπιστημονικοῦ κλάδου τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἐπιγραφικῆς. Ἀς ἐλπίζουμε ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ ἀποτελέσει τὴν ἀπαρχὴν γιὰ συστηματικότερη διδασκαλία τῆς Ἐπιγραφικῆς στὰ Πανεπιστήμια μας καὶ ὅτι θὰ βρεθοῦν νέοι ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴ συλλογὴ καὶ δημοσίευση τοῦ ἀφθονοῦ ἐπιγραφικοῦ ὕλικου καὶ θὰ συνεχίσουν τὴν ἐργῶδη προσπάθεια τοῦ Α.

Μὲ στόχο τὴ βελτίωση τοῦ ἔργου σὲ ἐπιμέρους σημεῖα, πού ἀναφέρονται κυρίως στὴ γλώσσα, θὰ γίνουν στὴ συνέχεια ὀρισμένες παρατηρήσεις καὶ ὑποδείξεις οἱ ὁποῖες σὲ καμμιά περίπτωση δὲν μειώνουν τὴν ἀξία του.

Προϊστορικὰ συστήματα γραφῆς (σ. 23): Οἱ προτάσεις: «Δείγματα τῆς συλλαβικῆς

γραφῆς μᾶς παρέχουν πῆλινα πινακίδια ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα τῆς Κρήτης καὶ τῆς Πελοποννήσου, ποὺ περιέχουν τὴν ὀνομαζόμενη Γραμμικὴ Γραφή Α'» καὶ τὴ Γραμμικὴ Γραφή Β'» (140ς–120ς π.Χ. α.λ.). Ἡ ἀνάγνωση τῶν πινακιδίων αὐτῶν (ἀπὸ τοὺς J. Chadwick καὶ M. Ventris, τὸ 1953) δὲν θεωρεῖται σήμερα καὶ τόσο ἱκανοποιητικῆ». Περιέχουν κάποιες μικροσάφειες. Κατ' ἀρχὴν ἔχει καθιερωθεῖ ὁ ὅρος πινακίδες καὶ ὄχι πινακίδια. Καλὸ θὰ ἦταν νὰ εἶχε παρατεθεῖ ἡ χρονολόγησις τῆς γραμμικῆς γραφῆς Α' (1700–1450 π.Χ.). Δὲν διευκρινίζεται ἀκόμη ὅτι ἡ γραμμικὴ γραφή Β' ἀποκρυπτογραφήθηκε ἀπὸ τὸν Ventris (αὐτὸ εἶναι τὸ σωστὸ) μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Chadwick. Ἡ ἀποψὴ ὅτι «ἡ ἀνάγνωση τῶν πινακιδίων ... δὲν θεωρεῖται σήμερα καὶ τόσο ἱκανοποιητικῆ» εἶναι κάπως παραπλανητικῆ. Στῆ συνέχεια ὁ ἴδιος ὁ Α. ἀναφέρει ὅτι «ἡ γραφή αὐτὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἀρχαικότερον στάδιον τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς» (ἐννοεῖ προφανῶς γλώσσας, ἀφοῦ τὰ δύο συστήματα γραφῆς εἶναι ἐντελῶς διαφορετικά). Τὸ συλλαβογραφικὸ σύστημα τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β' εἶναι ἀτελές, ἐπομένως δὲν εἶναι ἱκανοποιητικόν, καὶ ὄχι ἡ ἀνάγνωση τῶν πινακιδίων. Ὑπάρχουν φυσικὰ διαφορετικὲς ἀναγνώσεις καὶ εἶναι ἐπόμενο νὰ μὴ συμφωνοῦν οἱ εἰδικοί σὲ ἐπιμέρους ζητήματα, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἄλλο θέμα. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς τοπικὲς παραλλαγὰς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου ὁ συγγρ. ἐπιμένει στὴν ξεπερασμένη διάκριση τοῦ Kirchhoff, παρ' ὅλο ποὺ τονίζει (σ. 25, σημ. 13) ὅτι «σήμερα ... ἡ διαίρεσις αὐτὴ δὲν θεωρεῖται ἱκανοποιητικῆ». Γιὰ τὸ περίπλοκο πρόβλημα τῶν συστημάτων γραφῆς στὸν ἑλλαδικὸν χώρον καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου δὲν ὑπάρχει ἀναφορὰ στὸ κλασικὸν στὸ εἶδος τοῦ ἔργου τοῦ Α. Heubeck, *Schrift*, στὴν περίφημη σειρά *Archaeologia Homerica*, τόμ. 3, κεφ. 10, Goettingen 1979. Σημαντικὲς εἶναι καὶ οἱ ἀπόψεις ποὺ διατυπώνει ὁ Μ. Ἀνδρόνικος, «*Μυκηναϊκὴ καὶ ἑλληνικὴ γραφή*», *Μελέτες γιὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσα*, *Τιμητικὴ προσφορὰ στὸν καθηγητὴ J. Chadwick*, Θεσσαλονίκη 1987, 1–19, τὶς ὁποῖες ὁμως δὲν μπορούσε νὰ ἔχει ὑπόψη του ὁ Α., καθὼς ὁ τόμος κυκλοφόρησε τὸν ἴδιον χρόνον ποὺ ἐκδόθηκε τὸ βιβλίον του (σὲ 2ῃ ἐκδοσῇ). Σύντομη, ἀλλὰ οὐσιαστικῆ εἶναι ἡ παρουσίασις τῶν συστημάτων ἀριθμῆσεως (σ. 27–28). Ἡ καλύτερη πραγμάτευσις τοῦ θέματος ἔχει γίνεσθαι ἀπὸ τὸν Ο. Α. W. Dilke, *Mathematics and Measurement*, Λονδῖνον, ἐκδοσις τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, 2ῃ ἐκδ. 1989, βλ. ἰδιαιτέρα σ. 13 κ.έ.

Μὲ μεγάλη ἀνεση καὶ ἐξάριετη γνώσις τῶν πηγῶν ἐξετάζει ὁ συγγρ. τὸ νόημα καὶ τοὺς φορεῖς, τὴν κατάταξιν καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ τυπικοῦ τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν (σ. 56 κ.έ.). Τὰ γλωσσικὰ καὶ τεχνικὰ τοὺς στοιχεῖα μελετοῦνται κάπως βιαστικὰ, ὑπάρχει ὁμως ἡ ὀρθὴ ἐπισημάνσις (σ. 63) ὅτι γιὰ τὸν μελετητὴ τῶν ἐπιγραφῶν «εἶναι ἀπαραίτητη ἡ γνώσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας σὲ ὅλην τὴν ἐξέλιξιν» (σ. 63). Οἱ ἐπιτάφιες ἐπιγραφὰς ἐξετάζονται σὲ βάθος (σ. 68 κ.έ.) καὶ παρέχονται πολλὰ ἀξιόλογα νέα στοιχεῖα. Καὶ τὸ κεφάλαιον: «Ἐπαγγέλματα – λειτουργήματα καὶ ἠθικὰ παραπτώματα στὶς ἐπιγραφὰς» (σ. 100 κ.έ.) ἀποτελεῖ πρωτότυπὴ ἐπιμέρους ἐρευνα. Σὲ ἄλλη ἐργασίᾳ τοῦ (*Ἐπιλογὴ λαϊκῶν ὄρων γιὰ τὸ χριστιανικὸν νόον καὶ τὶς γιορτὰς. Συμβολὴ στὴν ἑκφράσις τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας καὶ Τέχνης*, Ἀθήνα 1986) ὁ Α. ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐμπλουτίστηκε σὲ μεγάλο βαθμὸν «ἀπὸ τὴν ἐντονὴν χριστιανικὴν – ναοκεντρικὴν ζωὴν τῶν προγόνων μας». Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ καὶ στὴ δῆλωσιν γυναικειῶν ἐπαγγελμάτων – λειτουργημάτων (σ. 103 κ.έ.). Ὁ συγγρ. ἐπισημαίνει σωστὰ ὅτι ἡ λ. *παρατούριον*, ποὺ ἀπαντᾷ στὸν Ἡσύχιον, σχετίζεται μὲ τὴν προέλευσιν τῆς λ. *παρατουρᾶς* σκηνοποιός, σκηνοπώλης. Μὲ τὶς περιφρηματικὰ παραστάσεις τῶν κολασμένων (βλ. σ. 106 κ.έ., ἰδιαιτέρα σ. 108 μὲ τὴν σημ. 6 καὶ τὴν ὠραία ἐπιλογὴν στὸς Πίνακες 63–69) ἔχει ἀσχοληθεῖ ὁ ἴδιος ὁ Α. καὶ γνωρίζει ὅσο λίγοι τὰ σχετικὰ προβλήματα. Τὸ θέμα τῆς παράστασις τῶν κολασμένων μὲ ἀπασχόλησε ἀπὸ γλωσσικὴ ἀποψὴ στὴν ἐργασίαν: «*Τὸ ἰδιωματικὸν στοιχεῖον στὴν ποίησιν τοῦ Γιώργου Σεφέρη καὶ*

τοῦ Ὀδυσσεά Ἑλύτη», Μελέτες γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 444–445, βλ. καὶ σημ. 59 μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀξιόλογη εἶναι γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ ἡ μελέτη τοῦ Ι. Σπαθαράκη «Τεχντροπικὲς παρατηρήσεις στὶς τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὸ Σελλὶ Ρεθύμνης», Ἀριάδνη 1 (1983), σ. 74 καὶ σημ. 4. Βλ. καὶ τὴν εἰκόνα ἀριθμ. 16. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀσφαλῶς γνωρίζει ὁ Α.

Ἡ ἀναφορὰ στὰ λάθη τῶν ἐπιγραφῶν (σ. 116) εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικὴ. Ἡ ἄποψη ὅτι «ἡ προσοχὴ τῶν ἐπιγραφοτεχνιτῶν στὴν καλλιτεχνία» τῶν ἐπιγραφῶν δὲν τοὺς ἄφηνε χρόνον ἢ σκέψη γιὰ ὀρθογραφία» ὑπεραπλουστεύει τὰ πράγματα. Τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴν προφορὰ καὶ τὴ γραφὴ ὑπῆρξε τεράστιο μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γίνονται λάθη, ἡ τυπολογία τῶν ὀποίων ὀδηγεῖ σὲ σταθεροὺς κανόνες ἐπανεμφάνισής τους. Ὁ σύγχρονος ἐπιστημονικὸς κλάδος τῆς Ἀνάλυσης λαθῶν (Error analysis) μπορεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὰ αἷτια δημιουργίας τῶν λαθῶν σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα γλωσσικῆς ἀνάλυσης. Σημαντικὰ εἶναι τὰ δείγματα ἀπὸ τὴ σύζευξη εἰκόνας καὶ ἐπιγραφῆς (σσ. 116–118), θέμα ἐντελῶς πρωτότυπο.

Οἱ Πίνακες Ἐπιγραφῶν ἀποτελοῦν πολύτιμο ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ θεωρητικοῦ προβληματισμοῦ, ποὺ ἀναπτύσσει μὲ πληρότητα καὶ σαφήνεια ὁ συγγρ. τοῦ βιβλίου. Συγκέντρωσε μὲ προσοχὴ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα συστημάτων γραφῆς καὶ ἐνεπιγραφῶν μνημείων καὶ εἰκόνων μὲ ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὸν 4ο μέχρι καὶ τὸν 19ο αἰώνα, ἕνα ἐκπληκτικὰ μεγάλο δηλ. χρονικὸ διάστημα, τὸ ὁποῖο ἐπιτρέπει καθολικὴ ἐποπτεία τῆς διαχρονικῆς ἐξέλιξης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Χριστιανικῆς Ἐπιγραφικῆς. Τὸ μέρος αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ πολὺ σημαντικὴ προσφορὰ τοῦ ἔργου, ἀφοῦ προϋποθέτει: γνώση, πείρα, ἀγάπη καὶ μόχθο.

Ἡ βιβλιογραφία ποὺ ἔλαβε ὑπόψη τοῦ ὁ Α. εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἱκανοποιητικὴ καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις σχεδὸν ἐξαντλητικὴ. Θὰ περίμενε κανεὶς μεγαλύτερη ἐνημέρωση στὴ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὴ γλῶσσα, τίς διαλέκτους καὶ τὴ γραμματικὴ (σ. 39 κ.ε.), παρ' ὅλο ποὺ ὁ συγγρ. δὲν εἶναι γλωσσολόγος. Τὸ ἔργο τοῦ Α. Debrunner, *Grundfragen und Grundzuge des nachklassischen Griechisch* παρατίθεται στὴν ἔκδοσιν τοῦ 1954, ἐνῶ κυκλοφόρησε μὲ προσθήκας καὶ βελτιώσεις τοῦ Α. Scherer τὸ 1969 καὶ μεταφράστηκε (ὅπως καὶ ὁ πρῶτος τόμος στὴν ἴδια σειρά τῶν Ο. Hoffmann – Α. Scherer, *Geschichte der griechischen Sprache*, μέρος Α': Bis zum Ausgang der klassischen Zeit) στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Χ. Συμεωνίδη, Θεσσαλονίκη 1983. Ἡ γραμματικὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης τῶν F. Blass – Α. Debrunner κυκλοφόρησε σὲ 15ῃ ἔκδ. ἀπὸ τὸν F. Rehkopf στὸ Goettingen τὸ 1979. Πρέπει ἀκόμη νὰ προστεθεῖ —ἐντελῶς προφορικὰ— ὅτι τὸ κλασικὸ ἔργο τῆς L. H. Jeffery, *The local scripts of archaic Greece* ἐπανεκδόθηκε ἀναθεωρημένο καὶ μὲ συμπλήρωμα τοῦ Α. W. Johnston, Oxford 1990. Δὲν εἶδα νὰ ἀναφέρεται στὴ 2ῃ ἔκδοσιν τὸ ἀξιόλογο ἔργο τοῦ πρόωρα χαμένου ἱκανότατου ἀρχαιολόγου καὶ ἐπιγραφολόγου Χρ. Ν. Πέτρου — Μεσογείτη, *Ἐπιγραφικὴ καὶ ἐπιγραφικὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα*, ποὺ ἐξέδωσε ἀπὸ τὰ κατὰλοιπά του ὁ Γ. Μπακαλάκης, Θεσσαλονίκη 1961. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἔχει ἕνα ἄκρως ἐνδιαφέρον κεφάλαιο γιὰ τὴν οὐσία καὶ τὴ σημασία τῆς Ἐπιγραφικῆς. Καὶ τὸ κεφάλαιο: "Ἑλληνες Ἐπιγραφικοὶ (σ. 24 κ.ε.) ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖ τὴν ἀξία του καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐνημερώνεται συνεχῶς, ὡς ἔπραξε ὁ Α. στὴν 3ῃ καὶ βελτιωμένη ἔκδοσιν (1991).

Τὰ τυπογραφικὰ σφάλματα γιὰ ἕνα τέτοιο δύσκολο στὴν ἐκτύπωση ἔργο εἶναι σχετικὰ λίγα, διορθώθηκαν δὲ προσεκτικὰ στὴν ἔκδοσιν τοῦ 1991, ὅπως καὶ ἄλλοῦ ἐπισημαίνω. Ἐνας Πίνακας ὀνομάτων καὶ πραγμάτων θὰ ἔδινε ἀσφαλῶς μεγαλύτερη χρηστικὴ ἀξία σὲ μελλοντικὴ ἐπανεκδόσιν τοῦ βιβλίου.

Δὲν ἐπέμεινα ὅμως στὶς ἀρετὲς τοῦ κρινόμενου ἐδῶ ἔργου, οἱ ὁποῖες φαίνονται

ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή. Ὁ Α. γνωρίζει σὲ βάθος τὰ θέματα ποὺ πραγματεύεται. Τεκμηριώνει τὶς ἐπιστημονικὲς του θέσεις καὶ πείθει μὲ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ προσκομίζει. Ἄριστος γνώστης τῶν πηγῶν, ἐντοπίζει τὰ ἐπιστημονικὰ κενὰ ποὺ ὑπάρχουν καὶ ὑποδεικνύει εὐστοχα ἐρευνητικὰ ζητούμενα, ὅπως λ.χ. τὸ τεράστιο θέμα τῆς Δευτέρας Παρουσίας, τὸ πρόβλημα τῶν ἐπιγραφικῶν λαθῶν καὶ τῆς σχέσης εἰκόνας καὶ ἐπιγραφῆς.

Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀποτελεῖ σπουδαία συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Χριστιανικῆς Ἐπιγραφικῆς καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ ἀποβεῖ πολλαπλὰ χρήσιμο ὄχι μόνον στοὺς φοιτητὲς τῶν Θεολογικῶν καὶ Φιλοσοφικῶν Σχολῶν τῶν Πανεπιστημίων μας, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅποιον θέλει νὰ ἀσχοληθεῖ σοβαρὰ μὲ τὰ σημαντικὰ θέματα ποὺ θίγονται σ' αὐτό. Πολὺ ὠραία ἦταν, τέλος, ἡ σκέψη τοῦ κ. Ἀντουράκη νὰ ἀφιέρῳσι ἄρχικα τὸ ὑψηλῆς στάθμης καὶ ποιότητας καλαισθητο βιβλίον του «Στὰ 150 χρόνια τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: 1837–1987» ἡ ὅποια λαμπρύνει τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη, καὶ ἀγωνίζεται νὰ διατηρήσει ἀλώβητη τὴ ζωτικὴ γιὰ τὸ ἔθνος παράδοση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ ἀφιέρωση αὐτὴ συνεχίζεται καὶ στὴν 3ῃ ἔκδοση (1991). Καὶ αὐτὸ εἶναι πρὸς τιμὴ τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Γ. Β. Ἀντουράκη, ὁ ὁποῖος ὡς Θεολόγος καὶ Ἀρχαιολόγος καλλιεργεῖ ἐπιτυχῶς τὸν εὐαίσθητο κλάδο τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Ἐπιγραφικῆς.

Τέλος, θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσω ἐδῶ ὅτι: α) ἡ παρούσα βιβλιοκρισία καθυστέρησε πολὺ νὰ δημοσιευθῇ στὸ ἔγκριτο περιοδικὸ «Θεολογία», β) αὐτὴ ἀναφερόταν στὴ β' ἔκδοση τοῦ ἔργου (1988) καὶ εἶχεν ἀποσταλῆ πρὸς δημοσίευση ἤδη ἀπὸ τὸ 1989–90, καὶ γ) τὸ 1991 ἀκολούθησε καὶ τρίτη βελτιωμένη ἔκδοση τῆς ἐν λόγῳ Ἐπιγραφικῆς τοῦ κ. Ἀντουράκη, ὁ ὁποῖος ἔκρινε «ἀναγκαῖες ὀρισμένες διορθώσεις καὶ προσθήκες, ποὺ συνίστανται κυρίως σὲ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση, σὲ διόρθωση τοπογραφικῶν λαθῶν κ.λπ.», ὅπως ἀναφέρει στὴν «Σημείωση γιὰ τὴν τρίτη ἔκδοση» (σελ. 10). Χαίρω δὲ ἰδιαίτερα διότι τὸ καλαισθητο ἔργο τοῦ Α. παρουσιάζεται στὴν ἔκδοση αὐτὴ ἄρτιο καὶ σχεδὸν ἀλάτῃαστο, ὑπερκαλύφθηκαν δὲ οἱ ὅποιες παρατηρήσεις ποὺ σημείωσα παραπάνω.

ΧΡ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ

Ἄθυνασίου Γ. Τσερνόγλου, *Συμπληρωματικὸς Κατάλογος χειρογράφων τῆς παλαιᾶς Γυμνασιακῆς Βιβλιοθήκης Μυτιλήνης* (νῦν τοῦ Α' Λυκείου Μυτιλήνης), Μυτιλήνη 1991, σσ. 347–397.

Πρόκειται γιὰ χρησιμώτατο ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ «Λεσβιακά» (τ. ΙΓ', 1991) τῆς «Ἐταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν», ποὺ φέρνει σὲ φῶς σημαντικώτατες λεπτομέρειες γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν ἱστορία τῶν ἐν λόγῳ χειρογράφων. Ὁ διαπρεπὴς φιλόλογος κ. Ἄθαν. Γ. Τσερνόγλου (ἄλλοτε καθηγητῆς τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης, ὅπου εἶχε μαθητὰς του, μεταξύ ἄλλων, τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη κ. Βαρθολομαῖο, καθὼς καὶ ἄλλους Μητροπολίτες σήμερα ἢ Καθηγητὰς Πανμίου), εἶναι γνωστὸς συγγραφέας καὶ ἐγκρατέστατος σὲ φιλολογικά, θεολογικά, ἱστορικά, λειτουργικά κ.ἄ. θέματα τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅπου ἀγαπᾷ καὶ διακονεῖ μὲ ζῆλο, ἀλλὰ τόσο διακριτικά. Τοῦτο φαίνεται σὲ κάθε σελίδα, ποὺ γράφει —ἀκόμη καὶ σὲ τοῦτο τὰ ἀνάτυπο, ὅπου περιγράφει: α) τὰ 45 γνωστὰ χφφ τοῦ Γυμνασίου Μυτιλήνης, ποὺ περιέγραψε τὸ 1883 ὁ Παπαδόπουλος–Κεραμεὺς (μὲ κάποια συντομία) καὶ β) τὰ τριάντα ἕνα χειρόγραφα, ποὺ βρέθηκαν στὴν ἴδια Βιβλιοθήκη, ἄγνωστα καὶ ἀκατάγραφα. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ χφφ ὁ σ. περιγράφει λεπτομερέστατα κ' ἐνημερώνει τὸν ἀναγνώστη γιὰ ὅλα τὰ σχετικὰ θέματα, μὲ ζηλευτὴ πληρότητα, πράγματι, ἀπὸ παλαιογραφικὴ καὶ φιλολογικὴ ἀποψη. Ὅταν ἀναλογιστεῖ κανεὶς κάτω ἀπὸ ποιὲς καὶ πόσο δυσχερεῖς συνθήκες ἐργάστηκε ὁ σ., γιὰ νὰ φέρει τὸ ἔργο αὐτὸ εἰς πέρας, δὲν μπορεῖ

παρὰ νὰ ὁμολογήσει χάριτας. Ὡστόσο, δὲν κρύβω τὴ λύπη μου, μαζί μὲ τὸ σ., γιὰ τὴν οἰκτρὴ κατάστασι, στὴν ὁποία βρίσκονται τὰ περισσότερα χφφ: «σχεδὸν κατεστραμμένον», «σητόβρωτον», «οὐχὶ καλῶς διατηρούμενον», «λίαν σητόβρωτον», «λίαν κατεστραμμένον, μὲ πλήρως κατεστραμμένην τὴν στάχωσιν», «κατὰ τὸ πλεῖστον ἐφθαρμένα» κ.λπ. σημειώνει, πὺ φανερῶνουν, πὺς τὰ πῖδ πολλὰ χφφ βρίσκονται «εἰς κατάστασιν διαλύσεως»! Γ' αὐτὸ καὶ τὸν δικαιολογῶ πλήρως, πὺ εὐχεται στὸν Πρόλόγῳ του, «ὅπως ὅλα τὰ χειρόγραφα τῆς παλαιᾶς Γυμνασιακῆς Βιβλιοθήκης, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν πνευματικὴν περιουσίαν καὶ καύχημα τῆς πόλεως Μυτιλήνης, δεχθῶν τὰς φροντίδας τῶν εἰδικῶν εἰς ἐργαστήρια συντηρήσεως χειρογράφων, διότι σφάζονται εἰς κακὴν κατάστασιν, ἢ δὲ προϋῶσα φθορὰ των συνεχίζεται ἀκάθεκτος» (σελ. 348).

Θὰ ἰδεῖ ποτὲ κανεὶς ἀρμόδιος τὴν κραυγὴ αὐτὴ τοῦ κ. Τσερνόλογ, ἢ θὰ πέσει στὸ κενό, μὲ ἀποτέλεσμα ν' ἀχρηστευθῶν αὐτοὶ οἱ πνευματικοὶ θησαυροὶ καὶ νὰ χαθοῦν γιὰ πάντα;...

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Συμ. Α. Πασχαλίδη, *Ὁ Βίος τῆς ὁσιομυροβλύτιδος Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ. Διήγησι περὶ τῆς μεταθέσεως τοῦ τιμίου λειψάνου τῆς ὁσίας Θεοδώρας (εἰσαγωγή-Κριτικὸ κείμενο-Μετάφρασι-Σχόλια)*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 314.

Πρέπει νὰ πανηγυρίσουμε τὴν ἴδρυσιν τοῦ πρώτου Ἀγιολογικοῦ Κέντρου στὴ χώρα μας, πὺ ὀφείλεται σὲ πρωτοβουλία τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ἔδρευε στὴν Ἱ. Μ. Ἀγίας Θεοδώρας Θεσσαλονίκης καὶ διευθύνεται ἀπὸ τὸν γνωστὸ πατρολόγο καθηγητὴ κ. Παν. Κ. Χρήστου. Ἡ ἔκδοσι, πὺ παρουσιάζουμε σ' αὐτὸ τὸ σημείωμα, εἶναι ὁ πῶτος καρπὸς αὐτοῦ τοῦ νέου ἐπιστημονικοῦ-πνευματικοῦ ιδρύματος τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ, προσφυστάτα, εἶναι ἀφιερωμένη στὴ μεγάλη Ἀγία, πὺ ἀνέλαβε πρόθυμα νὰ φιλοξενήσει στὸ Μοναστήρι της τὸ νέο Ἀγιολογικὸ Κέντρο-προσωρινά, ἔστω, μέχρι νὰ βρεθεῖ καταλληλότερος χώρος.

Αἰσθάνθηκα, πράγματι, ἕνα πολὺ εὐχάριστο ξάφνιασμα μὲ τὴν ἔκδοσι αὐτὴ: καὶ γιὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ ὀρθόδοξου ἀγιολογικοῦ Κέντρου ἀπὸ τὴν τόσο δραστήρια στὸ χώρο αὐτὸ Ἱ. Μ. Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐξοχὴ ἐργασία τοῦ νέου βυζαντινολόγου κ. Συμεῶν Πασχαλίδη, πὺ ἀνέλαβε τὴν κριτικὴ ἔκδοσι τῶν δύο ἀγιολογικῶν κειμένων, δηλ. τοῦ Βίου καὶ τῆς Διηγῆσεως. Ὁ κ. Πασχαλίδης, χωρὶς κομπασμοὺς καὶ ἀμετροπέπειες (ὅπως, δυστυχῶς, ἀρχίζουν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς νέους ἐπιστήμονες), ἐρευνᾷ τὴν ἐποχὴ καὶ τὰ κείμενα καὶ εἰσάγει τὸν ἀναγνώστη στὸν ἀγιολογικὸν χώρον μὲ πολλὴ καὶ ἀκούραστη προθυμία. Ἀποφεύγει τὸ φόρτωμα τῆς μελέτης του, μὲ ἀσχετα, ἢ λιγώτερο ἀπαρατήρητα, στοιχεῖα. Καὶ στὴν Εἰσαγωγή του (σελ. 19-62), ἀλλὰ καὶ στὰ Σχόλια (θεολογικά, ἱστορικά, τοπογραφικά καὶ σημειώσεις, σελ. 237-281), ὁ σ. ἀρκεῖται εἰς τὰ οὐσιώδη καὶ σημαντικὰ γιὰ τὴν ἔκδοσι αὐτὴ. Ξέρει νὰ ἐκμεταλλεῖται τὶς πηγὰς καὶ τὶς παλιὰς ἐκδόσεις, ὅπως γνωρίζει ν' ἀξιολογῇ τὶς διαφορὰς γραφῶν καὶ παραδόσεις τῶν χειρογράφων. Πρέπει, ἐπίσης, νὰ ἐπαινέσει κανεὶς τὴ γλῶσσα, πὺ χρησιμοποίησε ὁ κ. Πασχαλίδης στὴ μετάφρασι τῶν κειμένων: εἶναι ὠραία καὶ κατανοητὴ, χωρὶς ν' ἀπιστεῖ στὸ πρωτότυπο, πὺ εἶναι τυπωμένο ἀντικρυστὰ (σελ. 66-235). Ὑπάρχουν κάποιες μικροαβλεψίαι τυπογραφικῆς, μὰ εἶναι τόσο σπάνιες, πὺ περνᾶνε σχεδὸν ἀπαρατήρητες. Θεωρῶ πολὺ χρήσιμο καὶ τὸ Ἐπίμετρο (σελ. 283-296), ὅπου ὁ σ. μᾶς δίνει μιὰ σύντομη ἱστορικὴ ἀνασκόπησι τῆς Ἱ. Μ. Ἀγίας Θεοδώρας, πὺ θὰ μπορούσε νὰ πλατυθεῖ καὶ νὰ ἐκδοθεῖ καὶ αὐτοτελῶς. Ἐκεῖ πληροφορεῖται ὁ ἀναγνώστης καὶ τὴ σύγχρονη ἱστορία τῆς Μονῆς (σελ. 295-296): «Ὁ νέος ναὸς κτίσθηκε στὴ θέση τοῦ κατεστραμμένου καθολικοῦ τὸ 1935 καὶ λειτούργησε ὡς ἐνοριακός. Τὸ 1957 ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεῖμων Α' (Παπαγεωργίου) ἀνήγειρε τὸ

κτίριο πού σήμερα περιβάλλει τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς. Ἐκεῖ λειτούργησαν διαδοχικὰ φοιτητικὸ οἰκοτροφεῖο καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή. Τὸ 1974 ὁ νῦν μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεῖμων Β' (Χρυσοφάνης) ἐπανασύστησε τὴ Μονὴ τῆς ἀγίας Θεοδώρας, ἡ ὁποία ἔκτοτε λειτουργεῖ ὡς ἀνδρῶνα καὶ ἀριθμεῖ 42 πατέρες, ἀγάμους κληρικούς τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Στὴ Μονὴ φιλοξενοῦνται ἐπίσης ἐκκλησιαστικὲς ἀποστολὲς καὶ ἀγιορεῖτες πατέρες καὶ διαμένοντες ξένοι ἱερεῖς-φοιτητὲς τοῦ Πανμίου. Ἀπὸ τὸ 1989 στὸ χῶρο τῆς Μονῆς στεγάζεται καὶ τὸ Κέντρο Ἀγιολογικῶν Μελετῶν τῆς Ἱ. Μ. Θεσσαλονίκης...».

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Δημ. Σ. Λουκάτου, *Λαογραφικὰ βιβλία (πέντε ἕνα Εὐρετήριο)*, Ἐκδόσεις «Φιλοπότη», Ἀθήνα 1979-1992.

Ἀφορμὴ γιὰ τὸ σημείωμα τοῦτο παίρνω ἀπὸ τὸ Εὐρετήριο τῶν πέντε ἐποχικῶν βιβλίων τοῦ Καθηγητοῦ κ. Δημ. Σ. Λουκάτου, πού ἐπιμελήθηκε ὁ λαογράφος καὶ διδάκτωρ Φιλολογίας κ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης καὶ ἐξέδωκε, στὴν ἴδια σειρὰ «Λαογραφία-Παράδοση» ὁ κ. Στρ. Φιλιππόττης (Ἀθήνα 1992, σσ. 102), δίκην ἔκτου τόμου.

Τὰ πέντε αὐτὰ ἐποχικὰ βιβλία τοῦ Καθηγητοῦ Λουκάτου, ὅπου περιλαμβάνονται λαογραφικὰ μελετήματα καὶ ἄρθρα σημαντικώτατα, δημοσιευμένα πρῶτα σὲ διάφορα ἔντυπα καὶ συγκεντρωμένα ἐδῶ στοὺς ἐποχικοὺς κύκλους τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐνιαυτοῦ, εἶναι τ' ἀκόλουθα:

1. Χριστουγεννιάτικα καὶ τῶν Γιορτῶν (1979· β' ἔκδ. 1984).
2. Πασχαλινὰ καὶ τῆς Ἀνοιξῆς (1980· β' ἔκδ. 1988).
3. Τὰ Καλοκαιρινὰ (1981· β' ἔκδ. 1992).
4. Τὰ Φθινοπωρινὰ (1982).

Σ' αὐτοὺς τοὺς τέσσερις τόμους, πού κυκλοφόρησαν μὲ ἐπιτυχία πολλὴ καὶ εὐρύτητα, προσετέθη κ' ἕνα συμπλήρωμα, ὡς

5. Συμπληρωματικὰ τοῦ Χειμῶνα καὶ τῆς Ἀνοιξῆς (1985).

Ὡς ἐπιστέγασμα ὄλων αὐτῶν τῶν πολὺ καλαίσθητης ἐμφάνισews τόμων, σήμερα προστίθεται τὸ Εὐρετήριο, γιὰ νὰ μποροῦν οἱ ἀναγνώστες καὶ οἱ ἐπιστήμονες νὰ χρησιμοποιοῦν τοὺς λαογραφικοὺς αὐτοὺς τόμους μὲ ἄνεση κ' εὐκολία —στὴν ἐποχὴ τοῦ κυνηγητοῦ πού ζοῦμε... Ὁ κ. Αἰκατερινίδης ἐδούλεψε μὲ πολλὴ ἀγάπη καὶ φιλολογικὴ γνώση τὴ σύνθεση αὐτοῦ τοῦ Εὐρετηρίου, πού εἶναι κ' ἕνας λεπτομερέστατος ὁδηγὸς ὄχι μόνον στὴν εὐχερῆ χρῆση τῶν πέντε τόμων πού εὐρετηριάζει, μὰ καὶ στὴν ἀνίχνευση τῶν ἐνδιαφερόντων λαογραφικῶν λημμάτων-θεμάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα πολὺς κόσμος —καὶ οἱ λεγόμενοι «μορφωμένοι»— παραμένουν ἀνυποψίαστοι, φεῖ! Ὡὰ ἔλεγα, ἀκόμη, πῶς καὶ τὰ πέντε βιβλία τοῦ σοφοῦ Καθηγητοῦ, μὰ καὶ τὸ λεπτομερέστατο (σὲ θέματα — ὅρους — ὄνόματα καθὼς καὶ τόπους) Εὐρετήριο, εἶναι κυριολεκτικὰ πολύτιμα γιὰ κάθε ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη —ἀρχίζοντας ἀπὸ τίς οἰκογενειακὲς—, γιὰτὶ περιέχουν ἕναν ἀρίφνητο πλοῦτο καὶ θησαυρὸ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ καὶ ἑλληνορθόδοξη ἔθιμολογία μας, ὅπου εἶναι χωμένες οἱ βαθύτερες ρίζες τῆς πνευματικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Δημ. Κ. Κυριακοπούλου, *170 Γορτυνιακὰ Δημοτικὰ Τραγούδια (Κείμενα-Μουσικὴ Βυζαντινὴ, Εὐρωπαϊκὴ)*, Ἀθήνα 1992, σσ. 414.

Τὸ λαμπερὸ αὐτὸ βιβλίον εἶναι μιὰ ἔκδοση τῆς «Ἐταιρείας Πελοποννησιακῶν

Σπουδῶν» (Ἐπιστημονικὴ βιβλιοθήκη, ἀριθ. 4), τῆς ὁποίας ἡ καρδιά εἶναι ὁ ἀκαταπόνητος συγγραφέας κ. Τάσος Ἄθ. Γριτσόπουλος, πού κινεῖται μὲ θαυμαστὴ ἄνεση στὰ ἐπιστημονικὰ πεδία Ἱστορίας-Λογοτεχνίας-Θεολογίας-Ἐκκλ. Ἱστορίας-Λαογραφίας κ.π.ᾶ. Στὸν παρόντα ὀγκώδη τόμο, πού ὁ νέος μουσικοδιδάσκαλος καὶ λάτρης τῶν ἑλληνορθοδόξων παραδόσεων κ. Δημ. Κ. Κυριακόπουλος συγκρότησε, συλλέγοντας, μεταγράφοντας καὶ γράφοντας τὶς εἰσαγωγές (ἀπὸ ἄποψη μουσικῆ) στὰ τραγούδια, εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας ἡ συμβολὴ τοῦ κ. Γριτσοπούλου, πού ἐπριοῖκε τὸ ἔργο μὲ πολυσέλιδη φιλολογικὴ Εἰσαγωγή (μετριοφρόνως τὴ βαφτίζει «Εἰσαγωγικὲς σημειώσεις»), σελ. 9–64, καθὼς καὶ μὲ σχόλια ἱστορικά, φιλολογικὰ, αἰσθητικὰ κ.λπ., πού συνοδεύουν τὸ κάθε τραγούδι, ὡς ποιητικὸ δημιούργημα. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε, πὼς ἡ διπλῆ αὐτὴ ἀντιμετώπιση (φιλολογικὴ καὶ μουσικολογικὴ) τῶν θεμάτων—προβλημάτων τῶν 170 τραγουδιῶν, δίνει, μιὰ ἰδιαίτερη ἀξία κ' ἓνα ξεχωριστὸ βάρος στὴν ὅλη ἔκδοση, πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς ὡς ἐπιτυχέστατη γιὰ τὴν ἀριότητα καὶ τὴν πληρότητα τῆς. Αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν συστηματικὴ κατὰ τάξιν (ἔργο τοῦ κ. Γριτσοπούλου) καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόδοση στὴ μεταγραφή τῶν τόσο ὠραίων τραγουδιῶν τῆς Γορτυνίας (ἔργο τοῦ κ. Κυριακοπούλου καὶ τῶν φίλων συνεργατῶν του, ἰδιαιτέρα τοῦ προικισμένου καὶ μουσικολογιωτάτου πρωτοπρεσβυτέρου π. Χρ. Κυριακοπούλου), πού ἀνήκουν κυρίως στὶς παρακάτω κατηγορίες: α) τῆς ἀγάπης (1–60), β) τοῦ γάμου (61–65), γ) τῆς Ξενιτεῖας (66–71), δ) Γνωμικὰ (72–90), ε) Σατιρικὰ (91–94), στ) Ἱστορικὰ (95–100), ζ) Ἀκριτικὰ (101–105), η) Κλέφτικα (106–124), καὶ θ) Παραλογές (125–170).

Μακάρι τὰ Ὁδεῖα μας καὶ τὰ Σχολεῖα νὰ σκύψουν πάνω στὸν τόμο τοῦτο καὶ ν' ἀξιοποιήσουν τὴν πολύτιμη αὐτὴ προσφορά.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Σταμάτη Σκληρή, *Ἐν ἑσώπτρῳ (εἰκονολογικὰ μελετήματα)*, ἐκδόσεις «Μ. Π. Γρηγόρης», Ἀθήνα 1992, σσ. 287.

Διαβάζοντας τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ π. Σταμάτη, συλλογίστηκα: «Τί κρίμα νὰ μὴ ζῆ ὁ Κόντογλου, νὰ χαρεῖ τὸ ζωντανὸ θεολογικὸ λόγο ἐνὸς γιαιτροῦ πού σπούδασε θεολογία, κ' ἐνὸς ἀγιογράφου πού θεολογεῖ μὲ τὸ λόγο καὶ μὲ τὴν τέχνη τῶν χρωμάτων!» Γιὰ νὰ καταλάβει κανεὶς αὐτὸ πού λέω πιὸ πάνω, δὲν χρειάζεται παρὰ νὰ διαβάσει τὸ πρωτοδημοσιευμένο ἐδῶ κείμενον τοῦ π. Σταμάτη «Φῶς αἰσθητικὸ καὶ φῶς ὄντολογικὸ στὴ ζωγραφικὴ» (σελ. 11–25), ἢ τὸ μελέτημά του «Ἀπὸ τὴν προσωπογραφία στὴν Εἰκόνα» (σελ. 73–120).

Στὸν πλούσιον αὐτὸ τόμο —καὶ τόσο καλαίσθητα τυπωμένο!— ὁ σ. ἔχει περιλάβει παλαιότερα καὶ νεώτερα κείμενά του εἰκονολογικοῦ χαρακτήρος, χωρισμένα σὲ τέσσερις ἐνότητες: α) Θεολογία τῆς εἰκόνας (3 μελετήματα—δοκίμια), β) Θεωρία τῆς τέχνης (3 κείμενα), γ) Ἱστορία τῆς τέχνης (3 μελέτες) καὶ δ) Κριτικὴ τῆς τέχνης (6 κείμενα).

Βέβαια, οἱ εἰδικοί τεχνοκρίτες, εἰκονογράφοι, αἰσθητικοὶ τῆς τέχνης, θὰ βροῦν πολὺ νὰ ποῦν, καὶ νὰ σχολιάσουν εὐμενῶς τὴν ἔκδοση. Ἐμεῖς ἀρκοῦμαστε μονάχα στὴν παράθεση ἐνὸς μικροῦ ἀποσπάσματος, γιὰ νὰ δώσουμε τὸ «στιγμια» τοῦ ὠραίου αὐτοῦ βιβλίου: «...Ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἰκονογραφικὴ παράδοση εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴν κατάνυξι, τὴν ἀτομικὴ προσευχὴ, τὴ νηστεία, τὴν εὐσέβεια, καὶ γενικὰ τὴν ἀτομικὴ πνευματικότητα τοῦ ἀγιογράφου. Εἶναι δὲ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ ζωγραφικὸ τάλαντον καὶ τὴ δεξιότητα του. Τὴν Εἰκόνα δὲν τὴν γέννησε ἡ ἀτομικὴ πνευματικότητα, ἀλλὰ ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρόγευση τῆς Ἀναστάσεως στὴ θεία Λειτουργία. Καὶ δὲν ἐκφράζει ἡ Εἰκόνα τὴν ἀτομικὴ πνευματικότητα κάποιου, ἀλλὰ τὴν εὐχαριστιακὴν ἐμπειρία τῆς Κοινωνίας τῶν

Προσώπων ἐν Χριστῷ. Αὐτὴ ἡ ἐμπειρία ἀσφαλῶς ἐμπνέει καὶ ἀσκησι, δημιουργεῖ καὶ ἦθος, προκαλεῖ καὶ εὐσεβῆ αἰσθήματα, ἀλλὰ δὲν δημιουργεῖται ἀπὸ αὐτά... Μία εἰκόνα εἶναι ἢ δὲν εἶναι Εἰκόνα, ὄχι ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἔχει ἢ ὄχι ἀτομικὴ εὐσέβεια ὁ ἀγιογράφος ποὺ τὴν ἰστόρησε, ἀλλὰ ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἔχει ἢ ὄχι ἐνταχθεῖ ταπεινὰ στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ἐμεῖς θελήσαμε νὰ προσδιορίσουμε τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς παραδόσεως αὐτῆς. Ἄν ἐνταχθεῖ σ' αὐτὴ τὴν παράδοση, ὁ ἀγιογράφος θ' ἀποκτήσει τὴν ἐκκλησιαστικὴν πνευματικότητα, ποὺ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἄγιο ἀπεργάζεται στὴ Θεία Εὐχαριστία, καὶ ὄχι τὴν ἀτομικὴ «πνευματικότητα» τῆς ἀποκτήσεως ἠθικῶν ἰδιοτήτων. Τότε μόνο θὰ ἰστορεῖ αὐθεντικὰ ὀρθόδοξες, ἐκκλησιαστικὲς, παραδοσιακὲς εἰκόνας» (σελ. 114–115).

Θὰ συνιστοῦσα νὰ διαβαστοῦν μὲ προσοχὴ καὶ ὅσα ὁ σ. λέγει γιὰ τὸν κινηματογράφο εἰς τὴν τέχνην, καθὼς καὶ γιὰ τὸν Ταρκόφσκυ, μὲ τοὺς πολλοὺς προβληματισμοὺς, ἢ γιὰ τὸν Ἀντρέ Ρουμπλιώφ — τὸν ἄγιο τῆς ρωσικῆς εἰκονογραφίας. Ἐχουν, ἐπίσης, πολὺ ἐνδιαφέρον οἱ κριτικὲς θέσεις τοῦ σ., ὅπως ἐκτίθενται στὸ Δ' μέρος (ἰδιαίτερα τὰ κείμενα ὑπ' ἀριθμ. 11, 13 καὶ 15). Κοντολογίης, ἓνα βιβλίον ποὺ φωτίζει καὶ προβληματίζει, καὶ ποὺ δὲν μπορεῖς νὰ τὸ προσπεράσεις χωρὶς νὰ κονταροχτυπηθεῖς μαζί του.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Διαφόρων Συγγραφέων, *Ἡ γλῶσσα τῆς Μακεδονίας* (ἐπιστημ. ἐπιστασία: Γ. Μπαμπινιώτης), Ἀθήνα, «Ὀλκός» 1992, σσ. 275.

Μὲ Εἰσαγωγὴ καὶ γενικὴ ἐπιμέλεια τοῦ καθηγητοῦ τῆς Γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν κ. Γ. Μπαμπινιώτη, ὁ τόμος αὐτὸς ἤρθε νὰ ἐνισχύσει τὴ μάχη ποὺ δίνεται στὸ διεθνῆ χῶρον γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῆς Μακεδονίας μας καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀντίκρουση τῶν φληναφημάτων τῶν Σκοπιανῶν. Κ' ἔκαμε ἄριστα ὁ κ. Μπαμπινιώτης, ποὺ ἐπιστράτευσε παλαιούς καὶ νεώτερους ἐπιστήμονες γλωσσολόγους, γιὰ νὰ πλουτίσει τὸ σύγχρονό μας ὀπλοστάσιον καὶ νὰ κάμει σοβαρότερα καὶ ἀποτελεσματικώτερα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν πολιτικῶν μας. Ἔτσι, δημοσιεύει ἐδῶ: τὰ δυσεύρετα στὰ μελετήματα τοῦ ἀειμνήστου Γ. Χατζηδάκη «Περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων» (σελ. 1–62) καὶ «Καὶ πάλιν περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων» (63–112)· τὴ μελέτη τοῦ προέδρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Μιχ. Σακελλαρίου, «Ἡ ἐθνικότητα τῶν Μακεδόνων» (113–141)· τὴ μελέτη τοῦ ἀλησμόνητου Ἰ. Καλλέρη, «Τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Μακεδόνων» (143–159)· τὴ μελέτη τοῦ (ἰδίου) κ. Γ. Μπαμπινιώτη, «Ἡ θέση τῆς μακεδονικῆς στίς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς διαλέκτους» (161–180)· τὴ μελέτη τῆς κ. Ἀν. Παναγιώτου, «Ἡ γλῶσσα τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῆς Μακεδονίας» (181–194)· τὴ μελέτη τοῦ κ. Α. Ἰ. Θαβώρη, «Ἡ ἑλληνικὴ διάλεκτος τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων καὶ τὰ σημερινὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα τῆς Μακεδονίας (καὶ τῆς ἄλλης Βόρειας Ἑλλάδας)» (195–206)· τὴν πολυσέλιδον καὶ φοβερὰ ἐπικαιρὴν μελέτην τοῦ ἀειμνήστου Ν. Π. Ἀνδριώτη, «Τὸ ὁμόσπονδο κράτος τῶν Σκοπιανῶν καὶ ἡ γλῶσσα του» (207–258)· τὸ σύντομον ἄρθρον τοῦ κ. Γ. Μπαμπινιώτη, «Ψευδώνυμη γλῶσσα ψευδεπιγράφων κρατῶν» (259–263)· καὶ τὴ μελέτην τοῦ Γ. Ντελοπούλου, «Ἡ Μακεδονία στὴν ἱστορικὴ συγκριτικὴ γλωσσολογία τῶν Βαλκανίων» (265–274).

Οἱ ἐκδόσεις «Ὀλκός» ἐντυσαν με «πορφύραν καὶ βύσσηνον» τὴν πολυτελέστατην αὐτὴν ἐκδοσην, στὴν ὁποία συνέβαλε γενναϊόδωρα τὸ «Ἐλληνικὸν Ἐκπαιδευτήριον—Σχολὴ Ἰ. Μ. Παναγιωτοπούλου» μὲ σημαντικὴν χορηγίαν, ὅπως σημειώνεται (σελ. VII). Ἡ ἐκδοση, μὲ τὰ λαμπρὰ ἐπιστημονικὰ μελετήματα, εἶναι ὄντως ἐθνικῆς σημασίας ἔργον, γιὰτι

φωτίζει ἐπαρκῶς τὴ γλῶσσα τῆς Μακεδονίας, τῆ γνήσια καὶ ἀρχαία Μακεδονικὴ διάλεκτο τῆς Ἑλληνικῆς, καὶ τὴν κίβδηλη νεόκοπη ψευδομακεδονικὴ τῶν Σκοπίων.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Β α σ . Ἰ . Λ α ζ α ν ᾶ , *Οἱ κωφάλαλοι στὴν ξένη καὶ στὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία*, ἐκδ. Δ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1992, σσ. 262.

Ὁ κ. Λαζανᾶς εἶναι πολὺ εὐφῆμως γνωστός στους κύκλους, ποὺ ἀσχολοῦνται σοβαρὰ μὲ τὰ θέματα τῶν κωφαλάλων καὶ τῶν ἀλάλων, τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικόν, ὅπου κυκλοφοροῦν εἰδικές μελέτες του. Μετὰ τὶς ἐδῶ σπουδές του (στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανμίου Ἀθηνῶν), ἔκαμε συμπληρωματικὲς μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴ Γερμανία, ὅπου καὶ πῆρε διδακτορικὸν στὴ Φιλοσοφία (Tübingen). Διακόνησε στὴν πρόνοια γιὰ τοὺς κωφαλάλους καὶ ἀλάλους τῆς χώρας μας, ἐπὶ χρόνια, πότε ὡς Διευθυντῆς τοῦ Ἐθν. Ἰδρύματος προστασίας Κωφαλάλων καὶ πότε ὡς Ἐπιθεωρητῆς τοῦ Ὑπουργείου Ὑγείας καὶ Κοινωνικῆς Προνοίας. Πέρ' ἀπ' αὐτά, βέβαια, εἶναι γνωστός στὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς ποιητῆς, δοκιμογράφος καὶ μεταφραστῆς δοκιμώτατος. Ἡ προσφορά του στὴν τέχνη καὶ στὴν κοινωνία ἐπιβραβεύτηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία, τὸ Κράτος καὶ ἄλλους πολιτιστικούς φορεῖς. Ἀπὸ τὶς ἄλλες «ἐργασίες τοῦ Ἰδίου», βλέπω ὅτι ἔχει ἐκδώσει καὶ κριτικὲς-φιλολογικὲς μελέτες γιὰ τὸν Hölderlin καὶ τὸν Rilke, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει (ὅπως ὑποπτεύω, γιὰτὶ δὲν ἔχω ἰδεῖ τὰ βιβλία), πῶς ὁ συγγραφέας μας ἔχει καὶ θρησκευτικὰ ἐνδιαφέροντα, μὰ ποὺ τὸν ἀπασχολοῦν σοβαρὰ δυὸ μεγάλοι μεταφυσικοὶ ποιηταί, ποὺ ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα τοὺς ἔκαναν κυρίως γνωστοὺς δυὸ κορυφαῖοι πνευματικοὶ ἄνθρωποι, δηλ. ὁ Λούβαρης καὶ ὁ Παπατσώνης. Αὐτὰ γιὰ τὸ «στίγμα» καὶ τὸ κλίμα, στὸ ὁποῖο κινεῖται ὁ κ. Λαζανᾶς.

Τὸ νέο βιβλίον τοῦ κ. Λαζανᾶ, ποὺ μᾶς δίνει ἀφορμὴ γιὰ τοῦτο τὸ σημείωμα, εἶναι μιὰ ἐπιστημονικὴ καταγραφή φιλολογικῶν λογοτεχνικῶν κειμένων, μὲ ἀναδημοσίευση μάλιστα ἐκτενῶν ἀποσπασμάτων, ποὺ ἀφοροῦν σὲ κωφάλαλους καὶ ἀλάλους. Καὶ αὐτό, βέβαια, ὄχι μὲ μιὰ ξερὴ παράθεση, ἀλλὰ μὲ εἰσαγωγικά καὶ κριτικὰ σχόλια καὶ μὲ τοποθετήσεις τοῦ σ., ἐκεῖ ὅπου χρειάζεται. (Βλέπω τώρα, στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία ποὺ παραθέτει ὁ σ., κ' ἕναν ἄλλο ποιητῆ, κληρικόν, ποὺ ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ παραπλήσια θέματα: εἶναι ὁ Ἀρχιμ. π. Γ. Τριανταφυλλίδης, ποὺ ἔγραψε τὸ βιβλίον «Σύστημα ἑλληνικῶν νευματῶν» καὶ τὸ ἐξέδωκε στὴ Θεσπλίον τὸ 1987 τὸ σωματεῖο «Οἱ φίλοι τῶν Κωφαλάλων». Ἐπομένως, ἤδη ἔχει ἀρχίσει κάποια ποιμαντικὴ μέριμνα καὶ διακονία στους κόλπους τῆς Ἐκκλησίας).

Ὁ σ. δὲν ξεφυλλίζει ἀπλῶς, ἀλλὰ διαβάζει προσεχτικὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν ξένη πεζογραφία, ἐπὶ χρόνια τώρα, καὶ διαλέγει τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα τους, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ κωφάλαλους. Συνήθως ὁ σ. εἰσάγει στὸ θέμα ἢ στὸν πεζογράφο, ἀπ' ὅπου παίρνει τὸ παράδειγμα-παράθεμα καὶ τὸ συνδέει μὲ τὶς θεάρχουσες παραδόσεις ἢ τὶς προτάσεις ἐρμηνειῶν, ἐξηγήσεων, αἰτιολογιῶν κ.λπ. τοῦ φαινομένου. Ἡ ὄλη διαπραγμάτευση χωρίζεται σὲ δυὸ Μέρη: τὴν Ἐνὴν καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Πεζογραφία. Στὸ Α' Μέρος ἔχουμε μιὰ τριμερῆ διαίρεση, ὅπου ἐξετάζονται: α) πεζογραφήματα, ὅπου οἱ κωφάλαλοι εἶναι κεντρικοὶ ἥρωες, β) ὅπου οἱ κωφάλαλοι διαδραματίζουν δευτερεύοντες ρόλους καὶ γ) ὅπου οἱ ἥρωες ὑποκρίνονται τὸν κωφάλαλο. Στὸ Β' Μέρος, ἐπίσης τριμερῆς ἡ διαίρεση: α) οἱ κωφάλαλοι, ὡς ἥρωες πεζογραφημάτων, β) ὅπου οἱ κωφάλαλοι διαδραματίζουν δευτερεύοντες ἢ περιθωριακοὺς ρόλους, καὶ γ) ὅπου ἀπλῶς ἀναφέρονται κωφάλαλοι ἢ ἄλαλοι.

Ἀξίζουν συγχαρητήρια γιὰ τὴν ἐπιτυχημένη προσπάθεια καὶ τὴ σημαντικὴ προσφορά, σ' αὐτὸ τὸν τόσο εὐαίσθητο καὶ τόσο πονεμένο κοινωνικὸν χώρον, ποὺ μὲ τόσο κόπο καὶ ζηλευτὴ εὐσυνειδησία κατόρθωσε ὁ κ. Λαζανᾶς.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, *Πατρολογία, τ. Β΄. Ὁ τέταρτος αἰώνας (Ἀνατολή καὶ Δύση)*, Ἀθήνα 1990, σσ. 758.

«Ἐπὶ τέλους, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ παραδίδεται στὴ δημοσιότητα καὶ ὁ Β΄ τόμος τῆς Πατρολογίας», εἶναι οἱ πρῶτες φράσεις τοῦ συγγραφέα καθηγητοῦ κ. Στ. Παπαδοπούλου. Πρόκειται γιὰ ἕναν ὀγκώδη τόμο, ἀποτελούμενο ἀπὸ 758 σελίδες, ποὺ καλύπτει τὴν πιὸ σημαντικὴ καὶ παραγωγικὴ περίοδο τῆς ἐκκλ. γραμματολογίας, τοῦ Δ΄ αἰ. Τὸ ἔργο, καρπὸς τῆς δημιουργικῆς ὀριμότητος καὶ διδασκαλίας, λόγω τῆς πολυετοῦς ἐνασχολήσεως τοῦ συγγραφέα μὲ πατρολογικὰ θέματα, διακρίνεται γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἀπλότητα, τὴν ἐκφραστικὴ καλλιπέπεια καὶ τὴν ὀρθὴ θεολογικὴ σκέψη του. Βέβαια ὁ διακεκριμένος καθηγητὴς κ. Στ. Παπαδόπουλος εἶναι γνωστὸς ὄχι μόνον στοὺς ἐλληνικοὺς πανεπιστημιακοὺς κύκλους, ἀλλὰ καὶ στὸν εὐρύτερο εὐρωπαϊκὸ ἐπιστημονικὸ κόσμον ἀπὸ μιὰ σειρά ἀξιολόγων καὶ διεθνῶς ἀνεγνωρισμένων ἐπιστημονικῶν ἔργων του, πατρολογικοῦ κυρίως περιεχομένου.

Τὴν καθυστέρηση τῆς ἐκδόσεως τοῦ Β΄ τόμου, (δεδομένου ὅτι ὁ πρῶτος κυκλοφορήθηκε στὴν πρώτη ἔκδοση τὸ 1977) ὁ συγγραφέας ἀποδίδει στὴν μεσολάβηση πολλῶν ἐμποδίων καὶ ἀνυπερβλήτων περισπασμῶν, καθὼς καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ προηγηθῆ ἡ δημοσίευση ἄλλων ἔργων του. Ὡς σοβαρώτερον ὅμως λόγον ὁ συγгр. ἐπισημαίνει α) τίς μεγάλες δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐνασχόληση μὲ πρόσωπα καὶ κείμενα τοῦ Δ΄ αἰ. καὶ β) τὴ σύνεση ποὺ ἐπεβάλλετο νὰ ἐπικρατήσῃ γιὰ τὴ διερεύνηση αὐτῶν. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ φανῆ βιαστικὸς ἄλλωστε, ὅπως παρατηρεῖ, «ἡ θεολογία τῶν προσώπων αὐτῶν ὄχι μόνον ἐκάλυψε πολὺ εὐρὺ φάσμα ἐκκλησιαστικοθεολογικῶν προβλημάτων, ἀλλ' ἐπέβη καὶ τὸ στέρεο θεμέλιον τῆς ὅλης θεολογίας καὶ γραμματείας μέχρι σήμερα».

Ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ ἔργου — ἐγγειρήματος τοῦ κ. Στυλ. Παπαδοπούλου ἔγκειται στὸ ὅτι, ἐνῶ τὰ γνωστὰ πατρολογικὰ ἔγχειρίδια ἔχουν χαρακτῆρα κυρίως ἱστοριογραμματολογικὸ καὶ δευτερευόντως θεολογικὸ, τὸ βάρος ἐδῶ πέφτει στὴ θεολογικὴ διερεύνηση καὶ ἀποτίμηση τῆς θεολογικῆς σκέψεως καὶ προσφορᾶς τοῦ κάθε μεγάλου Πατρὸς καὶ διδασκάλου τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ κάθε ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέα. Αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι παραθεωρεῖται τὸ ἱστοριογραμματολογικὸ μέρος τῆς ἐπιστήμης τῆς Πατρολογίας. Βιογραφοῦνται ὅλοι οἱ συγγραφεῖς, χρησιμοποιοῦνται ὅλες οἱ βοήθητικὲς ἐπιστῆμες, χρονολογοῦνται (ὅταν εἶναι δυνατόν) τὰ κείμενα τῶν συγγραφέων καὶ παρατίθενται ὅλες οἱ ἐκδόσεις τους (ἰδίως οἱ κριτικὲς καὶ οἱ νεώτερες) κατὰ χρονολογικὴ σειρά. Στὸ τέλος κάθε κεφαλαίου ὁ ἀναγνώστης βρίσκει πλούσια ἐπιλεγμένη — καὶ μάλιστα τὴν πρόσφατη — βιβλιογραφία, ταξινομημένη κατὰ προβλήματα καὶ θέματα. Γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ κυρίου σκοποῦ, τῆς κατανοήσεως δηλαδὴ καὶ τῆς ἀποτιμήσεως τῆς θεολογικῆς προσφορᾶς τοῦ κάθε συγγραφέα στὸ πλαίσιο τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πορείας τῆς θεολογίας σὲ σχέση μὲ τὸ θύραθεν περιβάλλον, εἰσάγεται καθοριστικὰ ἡ ἀρχὴ τοῦ χρόνου στὴν κατάταξη τῆς ὕλης. Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς ὄλων τῶν περιοχῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὰ ἀνώνυμα καὶ τὰ λειτουργικὰ κείμενα, κατατάσσονται κατὰ χρονολογικὴ σειρά. Ἡ ἀρχὴ αὕτη δημιουργεῖ, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, κάποια προβλήματα, ἀλλὰ λύνει περισσότερα καὶ, προπαντός, παρέχει τὴν εὐχέρεια στὸν ἀναγνώ-

στη νά παρακολουθεῖ τήν πορεία τῆς ὅλης Ἐκκλησίας καί νά ἔχει τήν γενική εἰκόνα τῆς ζωῆς της σέ κάθε ἐποχή, δεδομένου ὅτι κατὰ τοὺς ἕξ πρώτους αἰῶνες οἱ κρίσεις καί τὰ μεγάλα θεολογικά προβλήματα τοῦ ἐμφανίζονται σέ μιὰ περιοχὴ μεταφυτεύονται γρήγορα καί στίς ἄλλες περιοχές (Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια, Ρώμη, Μιλάνο, Κωνσταντινούπολη κ.λπ.). Μὲ τὴ χρονολογικὴ κατάταξη παρακολουθεῖται ἄνετα ἡ διαχρονικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ λειτουργικοῦ βίου, ἡ σταδιακὴ καλλιέργεια τῶν διαφορῶν εἰδῶν καί μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας, ὅπως καί ἡ πλούσια ὑμνογραφία. Ἐπίσης, ὁ ἀναγνώστης, παρακολουθώντας προσεχτικὰ τὴν ἀνάλυση τῆς θεολογίας τοῦ κάθε συγγραφέα (ἢ τῆς κάθε Συνόδου) καί, μάλιστα, διαβάζοντας τοὺς συγγραφεῖς μὲ τὴ σειρά, ἔχει ἐνώπιόν του μιὰ πρακτικὴ καί εὐκολοκατανόητὴ ἱστορίαν τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας. Μαθαίνει πῶς σέ κάθε περίπτωση δημιουργήθηκε ἡ ἀνάγκη διατυπώσεως τοῦ κάθε δόγματος καί πῶς γενήθηκε πρωτογενῶς ἡ θεολογία τοῦ κάθε δόγματος.

Ὁ συγρ. στὴν κατατοπιστικὴ καί πανοραμικὴ Εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου του παρουσιάζει τὰ σχετικὰ χαρακτηριστικὰ φαινόμενα μὲ τίς ἰδιαιτερότητές του, ὅπως: α) Ἐξοδος ἀπὸ τίς κατακόμβες· β) Ἐναγκαλισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ κράτος· γ) Συγκλονιστικὲς θεολογικὲς κρίσεις καί θεμελιώδης θεολογία· δ) Ὁ κόσμος τῆς φιλοσοφίας· ε) Ὁ Μοναχισμὸς· στ) Αἰῶνας τῶν Συνόδων· Οἱ Σύνοδοι· ζ) Πέρα τῆς ἀλληγορικῆς καί τῆς ἱστοριογραφικῆς μεθόδου: ἐρμηνευτικὴ θεολογία· η) Τὰ μεγάλα θεολογικὰ κέντρα· θ) Οἱ συγγραφεῖς, κατὰ γεωγραφικὲς περιοχές· ι) Εἶδη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας. Στὴ συνέχεια, καί κατ' ἀπόλυτὴν χρονολογικὴν σειράν, παρουσιάζονται ἐκκλ. συγγραφεῖς, Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, μὲ περισσότερη ἔμφαση, εὐρύτερη ἀνάλυση καί πληρέστερη βιβλιογραφία, κανονιστικὲς συλλογές, λειτουργικὰ κείμενα, Σύνοδοι καί διάφορα θεολογικὰ καί ἄλλα γραμματολογικὰ ἔργα. Τέλος, ἡ ἐνημέρωση ὁλοκληρώνεται μὲ τὴν ἐπίσημανση τῶν φιλολογικῶν εἰδῶν ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς Πατέρες καί μὲ ἀναλυτικὸ ἀλφαβητικὸ πῖνακα ὀνομάτων καί πραγμάτων. Ἐνδιαφέρουσα, τέλος, εἶναι ἡ κατακλειδία τοῦ Προλόγου τοῦ συγγραφέα: «Ἐλπίζω, ἀγαπητὴ ἀναγνώστη, νὰ δεῖς μὲ συμπάθεια τίς ἀδυναμίες μου. Ἐλπίζω ἀκόμη, ἐὰν ὁ Κύριος ἐπιτρέψει καί οἱ ἅγιοι Πατέρες μὲ βοηθήσουν, νὰ δημοσιευθεῖ σύντομα καί ὁ Γ' τόμος τῆς Πατρολογίας μὲ τοὺς συγγραφεῖς τῶν Ε' καί Στ' αἰώνων». Σ' αὐτὴ τὴν ἐλπίδα τοῦ συγρ. προσθέτομε καί τὴ δική μας εὐχὴ γιὰ ταχεῖα ἔκδοση καί τοῦ Γ' τόμου πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀναγνωστῶν καί δόξαν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

Κλείνοντας τὴν παρουσίαση τοῦ ἔργου τοῦ κ. Στυλ. Παπαδοπούλου, ἐπισημαίνομε, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ συγκρότηση καί ἡ πλούσια συγγραφικὴ ἐμπειρία τοῦ σ. συνετέλεσαν, ὥστε νὰ μᾶς προσφέρει τὸν ἕξοχο Β' τόμο τῆς Πατρολογίας του, στὸν ὁποῖον οἱ ἀναγνώστες θὰ ἀνεύρουν ὅσα στοιχεῖα χρειάζονται γιὰ τὴ σπουδαία ἐποχὴ τῶν μεγάλων Πατέρων καί τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΡΙΚΩΝΗΣ

Winfried WEIER, *Religion als Selbstfindung. Grundlegung einer Existenzanalytischen Religionsphilosophie*, Paderborn, Schöningh - Verlag, 1991, 310 σελίδες.

Ἡ ἀνθρωπολογία καί εἰδικότερα ὁ ὑπαρξισμὸς ὑπῆρξαν ἀπὸ τὰ καθιερωμένα στη-

ρίγματα τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας. Ἡ «φιλοσοφικὴ θεολογία» τοῦ P. Tillich στὸν προτεσταντισμὸν, ὅπως καταφαίνεται στὸ ἐγχειρίδιό του *Religions philosophie* (1927), καὶ ἡ ρωμαιοκαθολικὴ θρησκευτοφιλοσοφικὴ κίνηση τῶν μεταπολεμικῶν δεκαετιῶν (K. Rahner, *Hörer des Wortes* 1941, J. Hessen, *Religionsphilosophie* 1948, B. Welte, *Religionsphilosophie* 1978) δανεῖζονται τὴν ἀνθρωπολογικὴν φιλοσοφικὴν ὀρολογία προκειμένου νὰ ἀρθρώσουν τὸν χριστιανικὸ θρησκευτικὸν λόγο. Στὴν Ἑλλάδα πρωτοστατοῦν σὲ αὐτὸν τὸν διάλογο θεολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας σὲ φιλοσοφικὸ πεδίο ὁ N. Νησιώτης (*Ὑπαρξισμὸς καὶ Χριστιανικὴ Πίστις* 1956, *Προλεγόμενα εἰς τὴν Θεολογικὴν Γνωσιολογίαν* 1965) καὶ ὁ E. Θεοδώρου («*Ἡ ἰδέα τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Κάρολ Γιάσπερς*»: *Ἐκκλησία* 301953, 115 ἐπ., *Ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας τοῦ K. Jaspers*, 1963).

Στὶς τελευταῖες δεκαετίες φάνηκε πρὸς στιγμὴν νὰ δύει τὸ ἄστρο τοῦ ὑπαρξισμοῦ ἰδίως μὲ τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ κοινωνικοπολιτικοῦ στοχασμοῦ (μαρξισμὸς, κριτικὴ τῆς Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης, νεομαρξισμὸς) ἢ μὲ τὴν ἐντυπωσιακὴ ἐμφάνιση τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς γλωσσολογικῆς φιλοσοφίας (νεοθετικισμὸς, ἐπιστημολογία). Ἡ δεκαετία τοῦ 1990 σήμανε ἐκ νέου τὴν ἐπικαιρότητα καὶ τὴν ἐπιτακτικότητα τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ στοχασμοῦ. Τὰ γεγονότα στὶς ἐπικράτειες τοῦ πρώην ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ τῆς Εὐρώπης συμπάρευσαν στὴ δίνη τους τὴν ἀξιοπιστία τοῦ κοινωνιολογίζοντος λόγου καὶ ἔθεσαν στὸ περιθώριον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ θετικιστικοῦ στοχασμοῦ. «Ὅ,τι πλέον καλλιεργεῖται, ἀναφέρεται στὴν ἀνθρωπολογία. Δὲν εἶναι τυχαῖο γεγονός ἡ ἄνθιση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν N. Μπερντιάεφ ἢ τὸν Σ. Κίρκεγκαρντ.

Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ φιλοσοφικὸ κλίμα τῶν ἡμερῶν μας συνέλαβε μὲ θαυμαστὴ ὀξύδερκεια ὁ κ. Βίνφριντ Βάιερ, καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας στὴν Καθολικὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βύρτσμπουργκ Γερμανίας, ὅπως φαίνεται στὸ τελευταῖο μεγάλο ἔργο του, ποῦ καταλαμβάνει πάνω ἀπὸ τριακόσιες σελίδες καὶ φέρει τὸν τίτλον «*Ἡ Θρησκεία ὡς Αὐτοεὐρέση*». Πρόκειται γιὰ μιὰ προσπάθεια θεμελιώσεως τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας στὴν ὑπαρξιακὴ ἀνθρωπολογικὴ συνιστώσα, ὅπως ρητὰ καὶ θαρρετὰ δηλώνεται στὸν ὑπότιτλον τοῦ βιβλίου.

Σὲ τρία κύρια Μέρη μὲ ἐκτενὴ Εἰσαγωγή καὶ εὐσύνοπτα Συμπεράσματα ἐκτυλίσσεται ἡ δυνατὴ καὶ ἐπιμελὴς σκέψη τοῦ καθηγητῆ Βάιερ. Στὴν Εἰσαγωγή (σελ. 19-78) ἀναλύονται οἱ βασικὲς ἐννοιολογικὲς κατηγορίες μιᾶς ὑπαρξιακῆς προσανατολισμένης φιλοσοφίας τῆς θρησκείας μὲ τέτοιο τρόπο ποῦ ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ συνεχίσει τὴ μελέτη τοῦ βιβλίου παραπέρα ἔχοντας συνεννοηθεῖ μὲ τὸ φιλοσοφικὸ γλωσσάρι τοῦ συγγραφέα. Στὸ Πρῶτον Μέρος (σελ. 79-135) μὲ τίτλον «*Δομικὴ Ὀντολογία τῆς Θρησκείας - Ἡ αὐτοεὐρέση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς στὴ θρησκεία*» διερευνῶνται δυὸ παραδοσιακὰ ἀποδεκτὲς λειτουργίαι τῆς θρησκευτικότητος μέσα στὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπολογίας, δηλαδὴ ἡ θρησκεία ὡς ἀποκορύφωμα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς καὶ ὡς ὀλοκλήρωση τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος. Στὸ Δεύτερον Μέρος (σελ. 137-223) γίνεται λόγος γιὰ τὴν «*Ὑπαρξιακὴ Διαλεκτικὴ τῆς Θρησκείας - Ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία στὴ συνάντησιν μὲ τὸ Μηδέν*», ὅπου σὲ τρία κεφάλαια θίγονται ἐπιμέρους πτυχές, ὅπως ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία ἀπὸ ἀνθρωπολογικὴ σκοπιὰ, ἡ συναίσθησις τῆς παροδικότητος καὶ τῆς θνητότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ζήτησις νοήματος ζωῆς σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ Τρίτον Μέρος (σελ. 224-289) παραπέμπει στὴ «*Θρησκευτικὴ Ἀπολογητικὴ - Ἡ νομιμότητα τῆς θρησκείας*» καὶ σὲ δύο κεφάλαια ὑπὸ τοὺς τίτλους «*Ἡ αὐτοθεμελίωσις τῆς θρησκείας*» καὶ «*Ἡ κριτικὴ ἐπὶ τῆς θρησκείας ὡς παρεξήγησις τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς*» ἐπιχειρεῖ νὰ σκιαγραφήσῃ τὴν ἀξία ποῦ ἔχει γιὰ τὴν ἀπολογητικὴν μιὰ σύγχρονη ὑπαρξιακὴ ἀνάλυσις τῆς θρησκείας. Στὰ Συμπεράσματα (σελ.

291-297) ὀριοθετεῖ τὴν ἀνάλυσή του ἀπέναντι στὸν ὑπαρξισμὸ καὶ στὸν Ἐπίλογο (σελ. 299-302) ἀνακεφαλαιώνει σὲ δώδεκα θέσεις τὸ στοχασμὸ του ἀπευθυνόμενος σὲ φιλοσόφους καὶ θεολόγους.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐπαινετικά ὅτι πέρα ἀπὸ τὰ καθιερωμένα εὑρετήρια τὸ βιβλίο κοσμεῖται ἀπὸ ἕξι πίνακες (γραφικὲς παραστάσεις) ποὺ ἐξοικονομοῦν τὶς ἰδέες τοῦ συγγραφέα, γεγονός ἀσυνήθιστο καὶ ἰδιαίτερα σημαντικό, ὄχι μόνον γιατί δείχνει πόσο κύριος τοῦ θέματός του εἶναι ὁ καθηγητὴς Βάιερ, ἀλλὰ ἐπιπλέον καταδεικνύει τὴν ἱκανότητά του νὰ συνοψίζει τὸ βαθὺ στοχασμὸ του γεωμετρώντας τὴ σκέψη του καὶ ἐπικοινωνώντας μὲ τὸ κοινὸ του.

Αὐτὸ τὸ ἐπίτευγμα ὀφείλεται στὸ ὅτι ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ ἔργου εἶναι δόκιμος θρησκευτοφιλόσοφος. Γεννημένος τὸ 1934 στὴ Γερμανία (Φούλντα), ρωμαιοκαθολικός, ἀπὸ οἰκογένεια πανεπιστημιακῶν, σπούδασε φιλοσοφία, καθολικὴ θεολογία καὶ γερμανικὴ φιλολογία στὸ Βῦρτσμπουργκ καὶ τὸ Μάιντς. Ὁ κ. Β. Βάιερ ἔγραψε πάνω ἀπὸ πενήντα ἄρθρα καὶ πέντε μονογραφίες στὴ διάρκεια τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας. Διετέλεσε ἀρχικὰ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας στὴν Καθολικὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σάλτσμπουργκ Αὐστρίας καὶ ἀπὸ ἐτῶν εἶναι καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Βῦρτσμπουργκ Γερμανίας. Ὡς λαϊκὸς ρωμαιοκαθολικός διανοούμενος χαίρει ἐκτιμῆσεως στοὺς εὐρύτερους φιλοσοφικοὺς κύκλους πολὺ πέρα ἀπὸ τὸ πεδίο ἐπιρροῆς τοῦ γερμανικοῦ ρωμαιοκαθολικισμοῦ, ὅπως καταφαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι τοῦ ἀνατέθηκε καὶ ἔφερε σὲ πέρας μὲ ἐπιτυχία τὴ συγγραφή ἑνὸς ἐγχειριδίου γιὰ τὴ νεώτερη φιλοσοφία μὲ τίτλο *Die Grundlegung der Neuzeit. Typologie der Philosophiegeschichte* στὴ σειρά τῆς πασίγνωστης Wissenschaftliche Buchgesellschaft τοῦ Darmstadt, τὸ 1988. Στὰ πολυσελίδα βιβλία του συγκαταλέγονται τὸ ὄντολογικὸ πρόβλημα τῆς μετοχῆς (1970), ἡ ὑπαρξιακὴ ἀνθρωπολογία (1977), ὁ μηδενισμὸς (1980), ὅπως ἐπίσης ἐπιμέρους σπουδὲς στὸν Ἀκινάτη, τὸν Ντεκάρτ, τὸν Λάμπιντς, τὸν Σπινόζα, τὸν Χέγκελ, τὸν Χάιντεγκερ κ.ἄ.

Τὸ θέμα ποὺ θίγει τὸ τελευταῖο θρησκευτοφιλοσοφικὸ πόνημά του εἶναι ἐνδιαφέρον καὶ εὐρύτατο, ὥστε κάθε λεπτομερὴς συζήτηση νὰ διαφεύγει τῶν ὁρίων μιᾶς βιβλιοπαρουσιάσεως. Μᾶς ἀρκεῖ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ ἔκφραση τῶν εὐχῶν μας γιὰ συνέχιση τοῦ ἐπιμοχθοῦ ἔργου του καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ στροφὴ τοῦ ἐνδιαφέροντός του στὴν ἀνατολικὴ ὀρθόδοξη θρησκευτοφιλοσοφία, ρωσικὴ ἢ ἑλληνικὴ.

ΜΑΡΙΟΣ Π. ΜΠΕΓΖΟΣ

Στυλιανοῦ Παπαλεξανδροπούλου, Ὁ Ἰάπωνας Φιλόσοφος Νισίντα Κιταρό. Προϋποθέσεις γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς βουδδιστικῆς του ταυτότητας, διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 1991, 235 σελίδες.

Ἐγγὺς στὴν Ἄπω Ἀνατολὴ βρισκόμαστε χάρη στὴ θρησκευτολογικὴ διατριβὴ τοῦ κ. Στέλιου Παπαλεξανδροπούλου, ποὺ διερευνᾷ τὸ εἶδος βουδδισμοῦ τὸ ὁποῖο ἐκπροσωπεῖ ἢ σκέψη τοῦ Ἰάπωνα στοχαστῆ Νισίντα Κιταρό (1870-1945), ἰδρυτικοῦ στελέχους τῆς «νεοβουδδιστικῆς» κίνησης, μιᾶς προσπάθειας δηλαδὴ νὰ ἀνοιχθεῖ γόνιμος διάλογος ἀνάμεσα στὴ χριστιανικὴ Δύση καὶ τὴ βουδδιστικὴ Ἀνατολὴ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα.

Ἡ ἐργασία περιλαμβάνει δύο κύριες θεματικὲς ἐνότητες, ὅπου προτάσσεται Εἰσαγωγή (σελ. 11-39) γιὰ τὴ Σχολὴ τοῦ Κυότο σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Νισίντα. Ἡ πρώτη ἐνότητα (σελ. 40-105) διερευνᾷ τὴν πορεία τῆς νεώτερης ἰαπωνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐποχῆς Μείτζι (1868-1912) ἕως τὴν ἐμφάνιση τοῦ Νισίντα μὲ ὑποδιαρέσεις γιὰ τὸ γενικότερο πνευματικὸ κλίμα, τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κιταρό κ.ἄ.

συναφῆ σημεῖα. Ἡ δεύτερη ἐνότητα (σελ. 106-212) ἐπικεντρώνεται στὸ πρόβλημα τῆς βουδιστικῆς ταυτότητας τοῦ Νισίντα Κιταρὸ καὶ διερευνᾷ τὰ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα τῶν κειμένων του, τὴ σχέση τοῦ στοχαστῆ μετὰ τὸ βουδισμό, τὴ διάρθρωση τῆς κοσμοθεωρίας του καὶ τὴν ἐπισκόπηση τῆς ἔρευνας γύρω ἀπὸ τὸ ἔργο του σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση. Ἡ μελέτη κατακλείεται μετὰ καταποτιστικὰ Συμπεράσματα (σελ. 213-218), ποὺ συνοψίζουν εὐστοχα τὶς θέσεις, καθὼς καὶ Βιβλιογραφία (σελ. 219-235) μετὰ τὶς πηγὰς στὸ Ἰαπωνικὸ πρωτότυπο, μεταφράσεις (ἀγγλικὲς/γερμανικὲς) καὶ βοηθήματα ἀπὸ τὴν ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

Ἡ ἐργασία ἀποτέλεσε τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ συγγραφέα στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς ἱστορίας θρησκευμάτων στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ (Τμήμα Ποιμαντικῆς, Τομέας Θρησκευολογίας - Κοινωνιολογίας) τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μετὰ ἐπιβλέποντα Καθηγητὴ τὸν Μακ. Ἀρχ. Τιράνων κ. Ἀναστάσιο (Γιαννουλάτο), μέλη τῆς εἰσηγητικῆς ἐπιτροπῆς τοὺς κ.κ. Ἡ. Βουλγαράκη καὶ Μ. Μακράκη, πλαισιωμένους στὴν ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ δύο καθηγητὲς θρησκευολογίας, τὸν κ. Δ. Σταθόπουλο (Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν) καὶ τὸν κ. Γ. Ζιάκα (Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης). Ὁ κ. Σ. Παπαλεξανδρόπουλος ἐργάζεται δεκαπέντε χρόνια στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διδάσκοντας ἀπὸ δεκαετίας τὸ μάθημα «κινεζικὰ καὶ ἰαπωνικὰ θρησκευτικὰ ρεύματα», ὕστερα ἀπὸ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴν Ἑλβετία καὶ τὴν Ἰαπωνία, καὶ μετὰ εὐδόκιμη ὑπηρεσία ὡς ἀρθρογράφος σὲ θεολογικὰ περιοδικὰ, εἰσηγητὴς σὲ συνέδρια (ἐκκλησιαστικά, διορθόδοξα, θρησκευολογικά) καὶ ὁμιλητὴς σὲ ἐπιμορφωτικούς κύκλους (XAN).

Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἔγκειται σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ ἐπισημανθοῦν μόνον κάποια ἰδιάζοντα.

(α) Ἡ σπουδὴ τῶν πηγῶν στὸ πρωτότυπο ἀποτελεῖ ὄχι μόνον τὸν ἀπαραβάτο ὄρο μιᾶς ἐπιστημονικῆς συγγραφῆς, ποὺ ἱκανοποιεῖται στὴν παρούσα διατριβὴ ὑποδειγματικά, ἀλλὰ ἐπιπλέον ἐντυπωσιάζει ἢ μᾶλλον ἀσυνήθιστη προσφυγὴ σὲ γλώσσα ἀπωανατολική, ὅπως εἶναι ἡ ἰαπωνικὴ. Βέβαια δὲν εἶναι καθόλου σπάνιο νὰ σπουδάζει κάποιος ἰαπωνικά, ἀφοῦ ἄρκετοι συμπατριῶτες μας γνωρίζουν αὐτὴ τὴ γλώσσα γιὰ λόγους ἐπιστημονικούς. Ὑπάρχει ἀκόμα Ἑλληνίδα καθηγήτρια τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης στὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης, εἰδικευμένη στὴν ἰαπωνολογία. Αὐτὸ ποὺ συνιστᾷ τὸ ἐνδιαφέρον σημεῖο εἶναι ὅτι ἡ «ἰαπωνομάθεια» ἐντοπίζεται στὴ θρησκευολογία καὶ καλλιεργεῖται ἀπὸ ὀρθόδοξο θεολόγο. Μετὰ αὐτὸ τὸν τρόπο μιὰ ἐπιπλέον πιά νὰ ἔχουμε ὀρθόδοξο θεολογικὴ πρόσβαση στὴν ἰαπωνικὴ παράδοση καὶ ὄχι μιὰ ξηρὴ θρησκευοϊστορικὴ προσέγγιση ἀπὸ ψυχροὺς ἐπιστήμονες ἢ ἰδιοτελεῖς «γκουρού», ποὺ προπαγανδίζουν θρησκευόμενα μετὰ τὴν πρόφαση τοῦ πολιτισμοῦ ὡς προβατόσχημοι λύκοι.

(β) Ὁ συνδυασμὸς τῆς ἱστοριοφιλολογικῆς ἐρμηνευτικῆς μετὰ τὴ συστηματικὴ-κριτικὴ διερεύνηση σὲ ἀναφορὰ πρὸς μιὰ συγκριτικὴ θεώρηση συνιστοῦν μιὰν ἀκόμα ἰδιαιτερότητα αὐτῆς τῆς μελέτης. Ὁ συγγραφέας ἀρχίζει τὸ ἔργο του ὡς φιλόλογος ἐρμηνευτὴς καὶ μεταφραστὴς ἰαπωνικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ἀποδίδει μετὰ τὴν ἰαπωνικὴ γραφὴ, τὴν εὐρωπαϊκὴν (λατινικὴ) μεταγραφὴ καὶ τὴν ἑλληνικὴν μετάφραση. Τὸ ὅτι διαπερνᾷ τρεῖς ἀλλιώτικους γλωσσικούς τύπους (ἰαπωνικὸ, λατινοευρωπαϊκὸ, ἑλληνικὸ) ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἀναδειξοῦ τὸν φιλολογικὸ του μόχθο. Κατόπιν προχωρεῖ στὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ τῶν θρησκευτῶν, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κυρίως θέμα του, γιὰ νὰ ἀνασυγκροτήσει τὴν εἰκόνα τῆς βουδιστικῆς θρησκευτικότητος ποὺ ἐμπνέει τὸν Νισίντα. Τέλος, ὀλοκληρώνει τὴ σπουδὴν του μετὰ τὴν κριτικὴ ἀναθεώρηση ἐρμηνευτικῶν σχημάτων Ἀνατολῆς καὶ Δύσης. Ἔτσι ἀμβλύνεται ἡ πεζότητα τῆς ἱστοριοφιλολογικῆς μεθόδου ἀπὸ τὴν ἀβρότητα τῆς κριτικῆς θεώρησης τῶν θρησκευολογικῶν δεδομένων. Πρᾶγμα σπάνιο μιὰ καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς μελέτες τῆς θρησκευολογίας πολώνονται ἀνάμεσα στὰ στεγνὰ ἱστορικίζοντα φιλολογήματα καὶ στὰ ἔωλα πνευματιστικὰ φληναφήματα. Μακριὰ ἀπὸ αὐτὰ

τὰ δυὸ ἀπεχθῆ ἄκρα καὶ κοντὰ στὸν ἄριστο ἀρμό τῆς ἐρμηνείας μὲ τὸ θεώρημα ὁ κ. Παπαλεξανδρόπουλος προσφέρει ἕνα ὑπόδειγμα σημερινῆς θρησκευολογικῆς γραφῆς στὸν τόπο μας καὶ στὴν παράδοσή μας, τὸ ὁποῖο ἐλπίζουμε καὶ εὐχόμαστε νὰ βρεῖ μιμητὲς στὴ νεώτερη γενιά.

Πρόκειται γιὰ δυσκολότατο εἶδος θρησκευολογικῆς γραφῆς, ἀκριβῶς διότι συνδυάζει ἀριστουργηματικὰ τὴν ἱστοριοφιλολογικὴ καὶ τὴ θρησκευοφιλοσοφικὴ μέθοδο. Συνηθίσασμε ἐντελῶς ἐπιτόλαια νὰ ἐξαντλοῦμε τὴ θρησκευολογία στὴν ἱστορία θρησκευμάτων καὶ ἔτσι καθετὶ πού ἔχει κάτι παραπάνω ἀπὸ ξηρὲς ἱστορικὲς πληροφορίες φανατίζομαστε ὅτι ἀνήκει ἄλλοῦ, π.χ. στὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας. Τὸ λάθος προέρχεται ἀπὸ θρησκευολογικὴ ἡμιπληροφόρηση. Ὅπως μαθαίνει κάθε ἐνδιαφερόμενος σὲ ὁποιοδήποτε λεξικὸ (ἐπιστημονικὸ ἢ ἐγκυκλοπαιδικό), ἡ θρησκευολογία εἶναι σύνολο ἐπιστημῶν μὲ ἀντικείμενο τὴ θρησκεία καὶ σὲ αὐτὴν ὑπάγονται οἱ κλάδοι: ἱστορία θρησκευμάτων, φιλοσοφία τῆς θρησκείας, κοινωνιολογία τῆς θρησκείας, ψυχολογία τῆς θρησκείας, κ.λπ. Παρότι δυὸ κλάδοι σὰν τὴν ἱστορία θρησκευμάτων καὶ τὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας στεγάζονται ἀπὸ κοινὴ σκέπη, τὴ θρησκευολογία, ὥστόσο διαφέρουν ριζικὰ στὴ μέθοδο. Ὅσο καὶ ἂν καλεῖται κάθε θρησκευοφιλοσοφικὴ ἐργασία νὰ ἔχει ὑπόψη τῆς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα, μὲ κανένα τρόπο δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν ἱστορία τῶν θρησκευμάτων. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ ἀντίστροφα, ὅπως μὲ μιὰ πρώτη καὶ ἐπιτόλαια ματιὰ νομίζει κανεὶς ὅτι συμβαίνει στὴν ἐργασία τοῦ κ. Παπαλεξανδρόπουλου.

Ἀπὸ τὸν τίτλο παραπλανᾶται εὐκολὰ ὁ ἀναγνώστης νομίζοντας ὅτι θὰ διαβάσει φιλοσοφικὸ σύγγραμμα, ἀφοῦ ὁ Νισίντα ἦταν ἐπαγγελματίας φιλόσοφος. Ὅμως τὸ θέμα τοῦ κ. Παπαλεξανδρόπουλου εἶναι θρησκευοϊστορικὸ καὶ ὁ ἴδιος τὸ ἐξεγεί ἐπαρκέστατα στὸ μελέτημά του καὶ μάλιστα κατ' ἐπανάληψη (βλ. σελ. 25-34, 104 ἐπ., 147 ἐπ., 165 ἐπ., 172 κ.ά.). Τί εἶναι αὐτὸ πού μὲ κρυστάλλινη διαύγεια χωρίζει τὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν θρησκευμάτων; Συνοψίζοντας κάτι πού σὲ ἄλλη εὐκαιρία ἀναπτύξαμε (Μ. Μπέγγος, *Ἐλευθερία ἢ Θρησκεία*; Ἀθήνα, Ἐκδ. Μ. Π. Γρηγόρης 1991, σελ. 31-33) τονίζουμε ὅτι ἔγκειται στὸ εἶναι ἡ θρησκεία εἶναι ὑποκείμενο ἢ ἀντικείμενο φιλοσοφικῆς ἐρευνας. Σὲ περίπτωσιν πού ὁ φιλόσοφος ἔχει τὴ θρησκεία ὡς ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς του, τότε ἀσκεῖ φιλοσοφία τῆς θρησκείας. Σὲ ἀντίθετη περίπτωσιν, ὅταν ἡ φιλοσοφία του ἐμπνέεται ἀπὸ τὴ θρησκεία, δηλαδὴ ἂν ἡ θρησκεία εἶναι τὸ ὑποκείμενο τῆς φιλοσοφίας, τότε ἔχουμε «θρησκευτικὸ στοχασμὸ» πού ἐνδεχομένως ἐνδιαφέρει τὸν ἱστορικὸ τῶν θρησκευμάτων. Γιὰ παράδειγμα ὁ Ν. Μπερντιάεφ δὲν εἶναι φιλόσοφος τῆς θρησκείας, ἀλλὰ θρησκευτικὸς στοχαστής, ὅπως ὁ ἴδιος ἐμφαντικὰ ἰσχυρίζεται, ἀκριβῶς διότι σὲ κανένα ἔργο του δὲν κάνει τὴ θρησκεία ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας του, δὲν συγγράφει σύγγραμμα φιλοσοφίας τῆς θρησκείας, ἀλλὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴ θρησκεία σὲ ὅλα τὰ βιβλία του. Ἡ θρησκεία εἶναι τὸ ὑποκείμενο καὶ ἡ πηγὴ τῆς ἐμπνευσῆς του, καὶ αὐτὸ τὸν ἀναδεικνύει σὲ θρησκευτικῶς ἐμπνεόμενον φιλόσοφο.

Αὕτῃ ἀκριβῶς εἶναι ἡ περίπτωσιν Νισίντα Κιταρὸ στὴν Ἰαπωνία. Σκοπὸς τοῦ κ. Παπαλεξανδρόπουλου εἶναι, κατὰ δῆλωσίν του, «νὰ προσδιορισθεῖ ὁ νισιντικὸς, μόνον, Βουδδισμὸς» (σ. 34). Καὶ πιὸ ἀναλυτικὰ: «ὁ Νισίντα εἶναι ἕνας ἀνατολικὸς, βουδδιστῆς καὶ εἰδικότερα Ζενιστῆς διανοούμενος πού μέσα ἀπὸ τὴ μεταφορὰ τοῦ προσωπικοῦ του θρησκευτικοῦ βιώματος στὴ γλῶσσα τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας, ἐκφιλοσόφησε τὸ Βουδδισμὸ... Ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ γι' αὐτοὺς μαθητὲς καὶ ὁμοϊδεάτες τοῦ Νισίντα ἕνα εἶδος "προσωπεῖον" πού κρύβει τὸν, κατὰ βάθος, θρησκευτικὸ διανοητὴ. Λέμε ἐδῶ "θρησκευτικὸ", γιατί ἐκεῖνο πού ἀντιπαραβάλλεται πρὸς τὸ φιλοσοφικὸ χαρακτηριστὴρα τοῦ ἔργου τοῦ Νισίντα δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀνατολικὴ-βουδδιστικὴ του διάστασιν ἀλλὰ ἕνας γενικότερος θρησκευτικὸς χαρακτήρας αὐτοῦ τοῦ ἔργου, τὸν ὁποῖο οἱ παραπάνω ἐρευνητὲς τονίζουν

σὲ βάρος τοῦ φιλοσοφικοῦ» (σ. 147). Ὁ βουδισμὸς ὡς θρησκεία εἶναι ὑποκείμενο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Νισίντα, ἡ πηγὴ τῆς ἐμπνευσης τοῦ στοχασμοῦ του, καὶ ἔχει τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης του. Γι' αὐτὸ δὲν κάνει καμμιά φιλοσοφία τῆς θρησκείας, παρὰ μόνο γράφει ὡς πιστὸς διανοοῦμενος, βουδιστῆς στοχαστῆς: «Ὁ Νισίντα, μ' ἄλλα λόγια, εἶναι, τελικὰ, ἓνας τόσο θρησκευτικὸς ὅσο καὶ φιλοσοφικὸς στοχαστῆς. Καὶ τοῦτο γιατί, ἔστω καὶ ἀσυνείδητα, ἀποτελεῖ τὸν φορέα μιᾶς παραδόσεως γιὰ τὴν ὅποια τὸ ἓνα δὲν συγκρούεται μὲ τὸ ἄλλο» (σ. 172).

Τὸ ἔργο τοῦ κ. Παπαλεξανδρόπουλου ἦταν νὰ προσδιορίσει, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων, γιὰ λογαριασμὸ τῆς ἱστορίας τοῦ βουδισμού καὶ ἀπὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πορεία τῆς ἰαπωνικῆς θρησκείας, τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ βουδισμό γενικὰ καὶ στὸ νισιντικὸ βουδισμό εἰδικὰ. Καὶ φέρει σὲ αἴσιο πέρας αὐτὸ τὸ ἔργο συνδυάζοντας τὴν ἱστοριοφιλολογικὴ ἐρμηνεία τῶν πηγῶν του, ποὺ εἶναι φιλοσοφικὰ κείμενα, μὲ τὴ συστηματικὴ σύγκριση πρὸς τὴ βουδιστικὴ βιοθεωρία. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ μελέτη του ἐντάσσεται στὴν ἱστορία τῶν θρησκευμάτων καὶ ἔχει στὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας οὔτε βέβαια στὴν ἱστορία τῆς ἰαπωνικῆς φιλοσοφίας ἢ στὴν ἀνατολικὴ φιλοσοφία γενικὰ καὶ ἀόριστα. Ἄλλωστε ὅλος ὁ προσανατολισμὸς του (μεταπτυχιακὴ εἰδίκευση, δεκαετής πανεπιστημιακὴ διδασκαλία, ἀρθρογραφία ἐπιστημονικὴ, ἐπιτροπὲς κρίσεως τῆς διατριβῆς) εἶναι θρησκευοῖστορικὸς κατὰ γενικὴ ὁμολογία καὶ μὲ ἀδιαμφισβήτητη ὁμοφωνία τῶν εἰδημόνων θρησκευολόγων τοῦ τόπου μας, ποὺ εἶναι ἄλλωστε οἱ μόνοι ἔγκυροι φορεῖς γνώμης σὲ αὐτὸ τὸ θέμα.

Ἄν πιστεύουμε τὸ «δίδω σοφῶ ἀφορμὴν καὶ σοφώτερος ἔσται», εἴμαστε χρωμένοι νὰ προβοῦμε σὲ κάποιες ἀχαρες, μὰ ἔχει ἀχρηστες ὑποδείξεις στὸ συγγραφέα γιὰ τὴν παραπέρα ἀρίτωση τοῦ ἀξιότιμου ἔργου του σὲ μελλοντικὴ ἐντυπὴ ἔκδοση.

(α) Τίτλος καὶ ὑπότιτλος θὰ ἔπρεπε νὰ ἀλλαγοῦν ἀμοιβαίᾳ ἢ καλύτερα νὰ συμπυκνωθοῦν σὲ μιὰ κάποια διατύπωση ποὺ θὰ ἦταν: «Προϋποθέσεις γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς βουδιστικῆς ταυτότητας τοῦ Νισίντα Κιταρό», ἢ: «Ἐρμηνευτικὴ τοῦ ἰαπωνικοῦ βουδισμού στὸν Νισίντα». Τὸ θέμα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἢ γενικὰ «Ὁ Ἰάπωνας Φιλόσοφος Νισίντα Κιταρό», ὅπως κάπως παραπειστικὰ δηλώνεται στὸν τίτλο, ἀλλὰ ὅ,τι συγκεκριμενοποιεῖται στὸν ὑπότιτλο, δηλαδή οἱ ἐρμηνευτικὲς προϋποθέσεις τῆς βουδιστικῆς του ταυτότητας.

(β) Ἡ βιβλιογραφία θὰ μπορούσε νὰ συμπεριλάβει ἐλληνικὰ θρησκευολογικὰ βοηθήματα ποὺ φωτίζουν τὸ βουδισμό, σὲ ἐπίπεδο πανεπιστημιακῶν παραδόσεων, ὅπως τὰ ἔργα τῶν θρησκευολόγων μας Ἀναστασίου Γιαννουλάτου καὶ Γρηγορίου Ζιάκα, ἢ ἀκόμα περισσότερο τὴν ἰαπωνικὴ θρησκευτικότητα, σὰν τὰ βιβλία τοῦ πρωτοπόρου σὲ αὐτὸ τὸν κλάδο στὴν Ἑλλάδα θρησκευολόγου κ. Δημήτρη Σταθόπουλου, ποὺ ἀπὸ εἰκοσαετίας δημοσιεύει σειρὰ μελετημάτων (Ζενισμὸς 1971, Χριστιανισμὸς καὶ Ζενισμὸς 1972, «Οὐράνια Σοφία» 1985 κ.ά.). Ἀλλιῶτα ὑπάρχει κίνδυνος νὰ κατηγορηθεῖ ὁ συγγραφέας τῆς παρούσας διατριβῆς εἴτε γιὰ ἀγνοία τέτοιων ἔργων εἴτε γιὰ περιφρόνηση στὸ μόνχο δασκάλων του, κατιτὶ ποὺ δὲν συμβαίνει μὲ κανένα τρόπο. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε προβαίνουμε σὲ τέτοια σύσταση, ἀφοῦ ἡ γυναίκα τοῦ Καίσαρα δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι, μὰ πρέπει νὰ φαίνεται ἐνάρετη.

(γ) Ἡ ὀρολογία καὶ ἡ θεματολογία τῆς φιλοσοφίας χρῆζουν ἐνδελεχέστερη ἐπισκόπηση. Γιὰ παράδειγμα οἱ ὅροι «οὐσιαρχία» (σ. 32, 204-205) καὶ «ὄντολογία» (σ. 32, 217) δὲν ἀποσαφηνίζονται, οὔτε ἐπισημαίνεται ἡ ἀναφορὰ τους πρὸς τὸ συνώνυμο ὄρο «οὐσιοκρατία», ποὺ προκρίνεται ἀπὸ φιλοσόφους σὰν τὸν Κ. Βουδούρη ἢ τὸν Κ. Πόππερ στὴν ἐλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ ξενόγλωσσου Essentialismus. Γιατὶ «οὐσιαρχία» καὶ ἔχει «οὐσιοκρατία» ἢ «οὐσιολογία» ἄραγε; Κάποιες διευκρινήσεις γιὰ τὴν «οὐσιολογικὴ ὄντολογία» καὶ τὴν «ἀνουσιολογικὴ» (;) ἢ «ἀντιουσιολογικὴ» ὄν-

τολογία εἶναι ἀναγκαῖες μελλοντικά. Τὸ ἴδιο ἰσχύει στὴν ἐνδιαφέρουσα ἀλλὰ δύσληπτη διάκριση ἀνάμεσα στὴ «μεταφυσική» καὶ στὴ «μεταφυσικὴ σκέψη» (σ. 81). Ὑπάρχει ἄραγε «ἀποφατικὸ πνεῦμα» στὴ «μεσαιωνικὴ δυτικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία» (σ. 191) ἢ μήπως εἶναι *larsus calami*;

(δ) Ἄς ἐπιτραπεῖ σὲ ἓναν ἀναγνώστη τῆς μελέτης, ποῦ ἐντρυφήσε μὲ ἀγάπη καὶ ζέον ἐνδιαφέρον στὸ κείμενό της, νὰ διατυπώσῃ μιὰ σκέψη του, ἔστω ἐνδεχομένως σφαλερῆ, μὰ καθόλου ἄγνοη, πιστεύουμε. Ἡ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὸ «εἶναι» (ιαπων. *yu*) ποῦ χαρακτηρίζεται τὴ Δύση καὶ στὸ «μηδέν» (ιαπων. *mu*) ποῦ διακρίνει τὴν Ἄνατολὴ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ ὡς διάκριση μεταξύ «εἶναι» καὶ «μη-εἶναι», ἢ «οὐσίας» καὶ «μη-οὐσίας». Ἡ ἀπόδοση τοῦ ὄρου μὲ «μηδέν» μοιάζει νὰ ἀδικεῖ τὸ θετικὸ καὶ συγκεκριμένον ἐννοιολογικὸ περιεχόμενον τοῦ ἀντίστοιχου ἰαπωνικοῦ ὄρου σύμφωνα πάντα μὲ τὸ συγγραφέα τῆς διατριβῆς. Λέγοντας ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος «μηδέν» ἐννοεῖ τὸ «τίποτε», τὸ «μη-ὄν», ἐνῶ ὁ ἀνατολικὸς διανοητὴς ἐννοεῖ αὐτὸ ποῦ δὲν ἔχει μορφή, σχῆμα, πέρασ, ὄριο, δηλαδὴ τὸ ἄπειρο σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ πεπερασμένον, περιορισμένον καὶ ὀρισμένον (ἐννοιολογικά: προσδιορισμένον) «εἶναι». Στὴν Ἄνατολὴ τὸ «μηδέν» ἔχει θετικὸ νόημα, στὴ Δύση ὅμως παραμένει τὸ ἀρνητικὸ περιεχόμενον του. Βέβαια οἱ δυτικοευρωπαῖοι μετέφρασαν τὸν ἰαπωνικὸ ὄρο σὲ «μηδέν», ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀπαγορεύει στὸ σημερινὸ νεοἑλληνα σχολιαστὴ τοῦ Νισίνα νὰ πρωτοτυπήσῃ μὲ μιὰ καινοτόμο ἀλλὰ ἀκριβοδίκαιη ἐπαναπόδοση τοῦ ὄρου στὰ ἑλληνικά, δηλαδὴ στὴ μητρικὴ γλώσσα τῆς φιλοσοφίας, ὡς «μη-εἶναι», «μη-οὐσία» («ἀνοῦσία»;) ἢ ὅπως τέλος πάντων ἐπινοήσῃ ὁ εἰδικὸς στὰ ἰαπωνολογικὰ συνάδελφος.

(ε) Κάποια γλωσσικὴ ἐνοποίηση θὰ ὠφελοῦσε τὴ μελλοντικὴ ἐντυπὴ κυκλοφορία τῆς διατριβῆς. Γιὰ παράδειγμα, ἔχει πιά καθιερωθεῖ νὰ τηροῦνται τὰ διπλά σύμφωνα μόνον στὶς ἀμιγῶς ἑλληνικὲς λέξεις (π.χ. τρελλὸς μὲ δύο -λ-) καὶ νὰ ἀπλοποιῶνται στὶς ξενικῆς προέλευσης. Ἐτσι ἐνδείκνυται τὸ: βουδισμὸς (μὲ ἓνα -δ- καὶ ὄχι μὲ κεφαλαῖο), κλασικὸς (σ. 153 ἀντὶ «κλασσικὸς» κ.ἄ.β. Μιὰ ἀνομοιογένεια τύπων, ὅπως στοὺς τίτλους (σ. 9), μὲ τὸ προωθημένον «νεΟτερης» (ἀντὶ τοῦ μετριοπαθέστερου: «νεΩτερης») καὶ τὸ περιττὸ πιά «Μείτζι» (ἀντὶ τοῦ ὀρθότερου: «Μείτζι», μὲ τὸν τόνο χωρὶς διαλυτικά). Ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ δακτυλογραφικὴ ἀβλεψία τὸ «οἰδέναι» (σ. 59) ἀντὶ τοῦ γνωστοῦ μας «εἰδέναι». Κάποιες γενικὲς σὰν τὸ καθόλου εὐρηγο «τῶν σουτρῶν» (σ. 96 ὑποσημείωση) ἢ ἰδιότυπα ἐπίθετα σὰν τὸ «νισιντικὸς» (δὴλ. τοῦ Νισίνα) μπορούν ἐνδεχομένως νὰ ἀποφευχθοῦν ἀπὸ τὸ συγγραφέα τῆς διατριβῆς ποῦ διακρίνεται γιὰ τὴ γνώση καὶ τὴν ἀγάπη του στὰ γλωσσικὰ μὲς πράγματα. Ἄλλωστε ὁ μεταφραστικὸς ἄθλος του ἀπὸ τὰ ἰαπωνικά καὶ ἡ ἐκδηλῆ εὐαισθησία του, ὅπως ἀποκαλύπτεται στὴ σελίδα 117 ὑποσημείωση 112, ὅπου γνωρίζοντας τὴ μεταφραστικὴ ἀμφισημία τοῦ ὄρου παραθέτει τὸν λατινικὸ καὶ τὸν ἑλληνικὸ ὄρο: «γένη (universals)», ἀφοῦ πρόκειται γιὰ τὸ ἢ τὰ «καθόλου», «γενικὲς ἐννοιες» κ.λπ. Ἐπειδὴ ἔχουμε ἐνώπιόν μας ἓναν λάτρη τοῦ ἑλληνος λόγου μὲ ἔξοχη μεταφραστικὴ δευρότητα, γι' αὐτὸ τοιοῦτο κάποιες ὑπερβολικὰ λεπτολόγες γλωσσικὲς ὑποδείξεις ποῦ μποροῦν νὰ ἀντιληφθεῖ μόνον ἓνας δόκιμος μεταφραστὴς, ὁ ὁποῖος στὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια ἔχει δώσει πολλὰ καὶ καλὰς μεταφράσεις κειμένων θεολογικῶν (Φλωρόφσκυ) καὶ φιλοσοφικῶν (Νίτσε), ὅπως ὁ κ. Παπαλεξανδρόπουλος.

Πολλοὶ δικαιολογοῦνται νὰ χαιρετίσουν μὲ ἐνθουσιάζοντα ἱκανοποίηση τὴν ἐντυπὴ κυκλοφορία τῆς μελέτης αὐτῆς: οἱ ἰαπωνολόγοι τῆς Ἑλλάδας γιὰ τὴ συμβολὴ της στὴ γνωριμία τοῦ τόπου μας μὲ αὐτὴ τὴ χώρα, οἱ θρησκευτολόγοι γιὰ τὸ φωτισμὸ μιᾶς κρίσιμης φάσης τοῦ ἰαπωνικοῦ βουδισμού, οἱ θεολόγοι, τέλος, γιὰ τὴν ἀνάδειξη ἐνὸς ὀρθόδοξου στοχαστῆ στὸ διάλογο μὲ ἄλλες θρησκείες καὶ μάλιστα τὶς ἀνατολικὰς. Δὲν εὐχόμεσθε, ἀλλὰ ἀπαιτοῦμε τὴ σύντομη χρονικὰ καὶ ἄψογη τεχνικὰ κυκλοφορία τῆς διατριβῆς γιὰ νὰ γίνῃ κτῆμα τοῦ εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ στὸν τόπο μας.

ΜΑΡΙΟΣ Π. ΜΠΕΓΖΟΣ